

LUNDS
UNIVERSITET

**Under gravstenarna -
*Begravningsplatsens roll i
Svenska kyrkan och
statens förändrade relation***

Tua Ekman

Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi
Samhällsvetenskapliga fakulteten
Lunds universitet

Kandidatuppsats samhällsgeografi 15 hp
SGEL36 / VT24

Handledare: Johan Pries

Abstract

This text aims to study the processes that took place between the Church of Sweden and the state between the years 1995-2000, when the Church of Sweden's parishes continued to be responsible for maintaining cemeteries. Through an empirical research method a committee directive, an official report by the government, a government bill, a report from the constitutional committee and the motions that were laid in the process are analysed. The paper aims to answer: (1) How are claims to justice in relation to the burial sites articulated by the various actors and (2) how does the structure of cemetery maintenance affect actors at different levels: the state, religious organisations, members and non-members of the Church of Sweden? The understanding of religious freedom between those who are positive and those who are negative to the proposal differentiates. The remaining relationship between the state and the Church of Sweden is different than between the state and other religious organisations. The relational change meant that the Church of Sweden has gained an indisputable place in society regardless of society's development. It risks reproducing a hierarchy in which members of the Church of Sweden are invited to influence in the general and non-members in the particular.

Key words: Church of Sweden, cemeteries, justice, secularism, universalism

Sammanfattning

Denna studie ämnar studera de processer mellan åren 1995 och 2000 som föranledde den förändrade relationen mellan staten och Svenska kyrkan, specifikt ämnar den skapa en djupare förståelse för varför det beslutades att Svenska kyrkan fortsatt skulle vara huvudman för begravningsverksamheten. Här studeras detta specifikt med ett fokus på hur beslutet presenteras i relation till en diskussion som berör rättvisa och religionsfrihet och binder upp till en större diskussion om sekularitet och universalism. Frågeställningen som är tvådelad ämnar att svara på: (1) På vilka sätt definieras anspråk på rättvisa i relation till begravningsplatserna av de olika aktörerna i dokumenten från uppdelningen av stat och kyrka och (2) Hur påverkar begravningsverksamhetens uppbyggnad aktörer på olika nivåer: staten, trossamfunden, medlemmar och icke-medlemmar i Svenska kyrkan? I denna studie används en genealogisk metod som går ut på att studera ett historiskt fenomen genom att fråga vilka aspekter av dåtida fenomen som existerar i nutid. Studien kommer att kretsa runt ett kommittédirektiv, en SOU (Statlig offentlig utredning), en proposition och ett betänkande från konstitutionsutskottet samt de motioner som lades vid den förändrade relationen mellan stat och kyrka. Det var år 2000 som förändringen skedde efter årtionden av att undersöka hur detta skulle genomföras. Idag är Svenska kyrkan begravningshuvudman i hela Sverige förutom i Stockholm och Tranås, precis som år 2000, men samhället har förändrats desto mer. Vid skiljandet var andelen av befolkningen som var medlemmar i Svenska kyrkan 82,9%, och år 2022 var den siffran 52,8% (Svenska kyrkan u.å.). Denna studie kommer att använda sig av feministiska teorier om rättvisa i relation med teorier om sekularism och universalism. Fyra begrepp kommer att vara centrala: rättvisa, religionsfrihet, universalism och sekularitet. Det finns en tydlig dissonans mellan förståelsen för religionsfrihet mellan de som presenterar förslaget och är positivt inställda till det och de som är negativa till de delar av förslaget som rör begravningsverksamheten. Att studera dokumenten får oss att förstå att den relation som kvarstår mellan staten och Svenska kyrkan efter den förändrade relationen skiljer sig från den relation som finns mellan staten och andra trossamfund. Detta hjälper oss att förstå att den relationsändring som skedde år 2000 inte ledde till mer jämställdhet trossamfunden emellan, utan innebär att Svenska kyrkan har fått en odiskuterbar plats i samhället oberoende av samhällets utveckling. Att huvudmannskapet över begravningsverksamheten ligger på Svenska kyrkan innebär att det finns stora olikheter i hur medlemmar och icke-medlemmar kan påverka begravningsplatsen. Systemet riskerar att reproducera en hierarki i vilken medlemmar av trossamfundet bjuds in att påverka i det generella och icke-medlemmar bjuds in att påverka i det partikulära. Att återvända till en diskussion om beslutets lämplighet i dagens kontext, med nutidens förutsättningar och Sveriges förändrade demografi, hade kunnat öppna för diskussioner om alternativa sätt att styra begravningsverksamheten. Det hade kunnat bryta de konflikter som reflekteras på begravningsplatserna, och öka förståelsen för skilda livsåskådningars traditioner runt begravningsriter. Det hade kunnat innebära ett system där människor hade kunnat höras på mer rättvisa termer.

Ordlista

Allmän begravningsplats: Den begravningsplats som förvaltas av Svenska kyrkan där denne är huvudman för begravningsverksamheten eller den begravningsplats som förvaltas i kommunens regi eller annars av det allmänna (SFS 1990:1144. 2 kap. 1 §).

Enskild begravningsplats: Begravningsplatser som inte är en del av det allmänna. “Enskilda begravningsplatser får anordnas och hållas bara av trossamfund eller stiftelser som har fått tillstånd till det” (SFS 1990:1144, 2 kap. 6 §).

Kyrkogård: Den begravningsplats som ligger invid en kyrka.

Gravplats/enskild gravplats: Vad som i folkmun kallas “grav”. Idag finns det många olika typer av gravplatser.

Församling: En församling inom Svenska kyrkan är den minsta beståndsdelen av organisationen. Majoriteten av församlingarna är *geografiska församlingar* vilket innebär att de har ett geografiskt omfång i vilket medlemmarna är bosatta. (Svenska kyrkan, 2023)

Pastorat: “Flera församlingar kan samverka i ett pastorat. Pastoratet är en samverkansform där församlingarna hjälps åt att utföra grundläggande uppgifter.” (Svenska kyrkan, 2023)

Stiftssamfällighet: Svenska kyrkan är uppdelad i 13 stift. En stiftssamfällighet var en sammanslutning av alla församlingar inom ett stift i en kyrklig kommun. År 1993-2000 var det stiftssamfälligheternas ansvar att hålla allmänna begravningsplatser för de som inte tillhört ett kristet trossamfund. År 2000 upphörde stiftssamfälligheterna (SFS 1992:300, 23 kap. 1 §).

SOU: Statlig offentlig utredning. När dessa publiceras kallas de för *betänkande av utredning*.

Begravningsverksamhet: Den allmänna verksamhet som huvudmannen ansvarar för i relation till begravning. I begravningsverksamheten ingår “t.ex. sådant som att anordna och hålla begravningsplatser med tillräckligt antal gravplatser, skötseln av begravningsplatsens allmänna ytor, ansvaret för de ekonomiska förutsättningarna för verksamheten, myndighetsutövning samt den administration som hänger samman med verksamheten. Även sådant som kremering, gravöppning, gravsättning och återfyllning samt lokal för begravningssceremoni och vissa transporter föreslås ingå i begravningsverksamheten. Utanför begravningsverksamheten faller, enligt kommitténs förslag, sådant som t.ex. svepning, kista, gravsten, annonsering, begravningssceremoni, minnesstund med förtäring, gravskötsel samt tillhandahållande av växter för den enskilda gravplatsen” (SOU 1997:42, s. 15). I tidigare dokument är termen som nyttjas oftast *begravningsväsende*, men kan då även innefatta religiösa moment som kan höra begravningsprocessen till (SOU 1968:11).

<i>Abstract</i>	1
<i>Sammanfattning</i>	2
<i>Ordlista</i>	3
1. Inledning	5
2. Syfte & frågeställning	5
3. Avgränsningar & centrala begrepp	6
4. Bakgrund	7
4.1 Begravningsverksamhetens historia i Sverige.....	7
4.2 Svenska kyrkan som begravningshuvudman idag.....	9
4.3 Stockholm & Tranås.....	10
5. Teoretisk utgångspunkt	11
6. Tidigare litteratur	13
6.1 Begravningsplatsen i en multifunktionell kontext.....	13
6.2 Begravningsplatsen, social rättvisa och multikulturella värden.....	14
6.3 Sekularitet.....	14
6.4 Separationen mellan staten och Svenska kyrkan.....	15
7. Metod	15
8. Material	16
9. Empiriska studier	17
9.1 Huvudmannaskapet & rättvisa.....	18
9.2 Särskilda gravplatser & rättvisa.....	19
9.3 Begravningsombud & rättvisa.....	21
9.4 Den stora bilden.....	22
10. Analys	24
10.1 Politikens relation till beslutet.....	24
10.2 Begravningsplatsen.....	24
10.3 Samhället.....	26
11. Slutsats & diskussion	27
<i>Referenslista</i>	30
<i>a. Litteratur</i>	30
<i>b. Offentligt tryck</i>	33
<i>c. Övrigt</i>	34

1. Inledning

I Dagens Nyheter publicerades år 2023 en artikel om en liten by i Skåne vid namn Hyby där byborna var upprörda för att församlingen behövde göra plats för muslimska gravar på begravningsplatsen. I artikeln citeras församlingens medlemmar som är oroliga för att vägarna kommer att fyllas med stora mängder trafik och för att gängvåldet från närliggande Malmö ska komma till byn. Prästen står fast vid att gravarna behövs och att platsen finns vid Hyby kyrka, men är samtidigt kritisk till att det inte finns ett större samarbete inom stiftet (Ärlemyr 2023). I Sverige är det församlingarna i Svenska kyrkan som är begravningshuvudmän, vilket innebär att de är ytterst ansvariga för att begrava alla i Sverige oavsett religion och tradition (SFS 1990:1144, 2 kap. 1 §). Detta ansvar har legat på Svenska kyrkan i modern tid och cementerades år 2000 när staten och kyrkans relation förändrades. Då bestämdes att ansvaret inte skulle flyttas till det allmänna. Begravningsplatserna är platser som hanterar en av våra viktigaste samhällsfunktioner, platser som finansieras med skattemedel (SFS 1990:1144, 9 kap. 1 §). Dessa platser berör alla. Trots det ligger ansvaret över begravningsplatserna på Svenska kyrkan, som idag är ett enskilt trossamfund. Rummets funktion är allmän och universell, men reflekterar en särbehandling av Svenska kyrkan och dess medlemmar. Denna konflikt, som blir större i och med att en minskande del av befolkningen tillhör Svenska kyrkan, öppnar upp för vidare studier av rumsliga konflikter på begravningsplatserna. Att ansvaret över dessa platser har ålagts ett trossamfund öppnar för diskussioner om rättvisa, religionsfrihet, universalism och sekularitet. Denna studie kommer att centrera runt de offentliga dokument som producerades under åren innan staten och kyrkans relation förändrades år 2000. Syftet är att förstå hur anspråk på rättvisa definieras i relation till begravningsplatserna av de olika aktörerna i dokumenten från uppdelningen av stat och kyrka och undersöka vad dokumenten och beslutet reproducerar och implicerar genom detta.

2. Syfte & frågeställning

Med en utgångspunkt i de dokument som lade grunden för den nya relationen mellan staten och Svenska kyrkan, en process mellan år 1995 och år 2000, ämnar denna studie att undersöka vad som föranledde att kyrkan fortsatt fick ansvaret över begravningsverksamheten. Den ämnar vidare att förstå vilka rättviseaspekter som formulerades och presenterades i dessa dokument. Genom detta ämnar denna studie att förstå vilka hierarkier som skapades genom besluten som dessa dokument beskriver och hur dessa relaterar till rättvisa, religionsfrihet, universalism och sekularitet. Frågeställningen, som är tvådelad, lyder: (1) På vilka sätt definieras anspråk på rättvisa i relation till begravningsplatserna av de olika aktörerna i dokumenten från uppdelningen av stat och kyrka och (2) Hur påverkar begravningsverksamhetens uppbyggnad aktörer på olika nivåer: staten, trossamfundet, medlemmar och icke-medlemmar i Svenska kyrkan?

3. Avgränsningar & centrala begrepp

Det finns ett stort antal dokument som behandlar försöken till relationsändring mellan staten och kyrkan från 1900-talets mitt till nutid. Denna undersökning kommer fokusera på de dokument som finns från åren 1995–2000. Denna studie kommer fokusera på skriftlig dokumentation från dessa år, och det är denna data som insamlats. I arbetet med att förtydliga den nya relationen mellan staten och kyrkan fanns det många frågor som behövde förtydligas. Denna studie kommer inte fokusera på frågor utöver de som berör något annat än huvudmannaskapet över begravningsverksamheten, ansvaret över de särskilda gravplatserna och begravningsombuden.

Eftersom materialet endast relaterar till Sveriges begravningsverksamhet och begravningsplatser så kommer undersökningens fokus att vara Sveriges lagstiftning och rättsliga processer. Detta innebär att undersökningen är relevant för att förstå och tolka hur begravningsverksamheten är ordnad i Sverige.

Undersökningen kommer att fokusera på den huvudsakliga lösningen på hur begravningsverksamheten ska vara ordnad, att Svenska kyrkan ska vara begravningshuvudman. Det finns två kommuner där detta inte är fallet, Stockholm och Tranås. Här är det istället kommunen som är begravningshuvudman (SOU 1997:42, s. 55). I denna undersökning så kommer argumentationen fokusera på det kyrkliga huvudmannaskapet eftersom detta är lösningen som implementerats i större delen av Sverige och den som är central för frågor om rättvisa, religionsfrihet, universalism och sekularitet.

Undersökningen kommer också endast fokusera på det som kallas allmänna begravningsplatser. På dessa har alla rätt att begravas oavsett religion eller tradition (SFS 1990:1144, 2 kap. 1 §). Det finns även en annan typ av begravningsplats: den enskilda begravningsplatsen (SFS 1990:1144, 2 kap. 6 §). Dessa ansvarar inte Svenska kyrkan eller kommunen för, utan kan anläggas av trossamfund eller stiftelser. Att denna uppsats endast fokuserar på de allmänna begravningsplatserna beror på att det är på dem som alla människor oavsett religion eller tradition får en begravningsplats. På de enskilda begravningsplatsen är det den ansvariga för begravningsplatsen som får bestämma vem som får ligga på begravningsplatsens område. Den som förvaltar en enskild begravningsplats har inte det helhetsansvar som den som förvaltar en allmän begravningsplats har. Huvudmannaskapet innebär, bland annat, att förvaltningen även ansvarar för kremering .

Begreppet kyrkogård används ibland och är ett relativt otydligt begrepp som beskriver begravningsplatser vid en kyrka. Ibland används även begreppet som ersättning för begravningsplats, trots att ingen kyrka finns invid. I den lagstiftning som implementerades år 2000 så fanns det ingen uttalad skillnad på kyrkogårdar och begravningsplatser. I denna studie kommer begreppet begravningsplats användas för alla typer av begravningsplatser, även de som ligger på samma mark som en kyrka.

I stora delar av det empiriska materialet används begreppen kristna och icke-kristna. Dessa begrepp beskriver inte till fullo de grupper som bör förtydligas. I denna studie kommer istället grupperna att beskrivas som medlemmar och icke-medlemmar av Svenska kyrkan när det inte är argument eller citat som är direkt relaterade till det empiriska materialet. Då kallas grupperna fortsatt för kristna och icke-kristna då det är sannast till det empiriska innehållet.

4. Bakgrund

4.1 Begravningsverksamhetens historia i Sverige

Det var år 2000 som kyrka och stat skiljdes åt i Sverige (Aggedal & Silfverberg 2018 s. 38). Detta föregicks av årtionden av att undersöka hur detta skulle genomföras, och flertalet statliga utredningar utvecklades om relationen mellan staten och kyrkan, varav den första presenterades 1968, 10 år efter att utredningen startade. I denna presenterades fyra hypotetiska framtida lägen, från att relationen skulle vara i princip oförändrad, till att det inte skulle finnas något samband mellan stat och kyrka. Denna SOU fann att ansvaret över begravningsverksamheten kan behandlas fristående av hur relationen mellan staten och Svenska kyrkan kommer att formas framåt (SOU 1968:11).

På denna följde snart slutbetänkandet *Samhälle och trossamfund* (SOU 1972:36). Arbetet leddes av Alva Myrdal. I denna presenterades frågan med begravningsverksamhet i direkt relation till en fråga om religionsfrihet och jämställdhet trossamfunden emellan. Att en strävan efter jämställdhet mellan trossamfunden även skulle “gagnas av att Svenska kyrkan befriades från ansvaret för vissa allmänt samhällliga funktioner, främst folkbokföring och begravningsväsende...” och vidare att “ full religionsfrihet ej är genomförd genom 1951 års religionsfrihetslag” (SOU 1972:36, s. 47). I detta presenterades en lösning att huvudmannskapet över begravningsverksamheten skulle vara helt kommunalt, men att en kommun skulle kunna lägga ansvaret för verksamheten på åt en kyrklig församling, detta främst när begravningsplatsen låg i anslutning till en kyrka. Det påpekades att många begravningsplatser låg invid en kyrka, men att många nya begravningsplatser planeras avskilt från kyrkliga byggnader. Detta hade inneburit att det överhängande ansvaret över begravningsverksamheten flyttats till de kommunala folkvalda och att alla i samhället hade kunnat påverka begravningsverksamheten och begravningsplatsen genom kommunvalen. Detta förslag gick inte regeringen vidare med av anledningen att det inte gick att nå en samlad lösning. Det fanns också politiskt motstånd mot detta, bland annat från många kyrkokommunalt förtroendevalda. (Svenska kyrkan 2021, s. 10; Aggedal & Silfverberg 2018, s. 38 ; SOU 1972:36)

Sex år senare presenterades ännu ett betänkande som föreslog att de borgerliga kommunerna skulle bli huvudmän för begravningsverksamheten, men att församlingarna ska garanteras fortsatt förvaltningsuppgifter över begravningsplatsen. Inte heller denna utredning ledde till en reform, detta eftersom 1979 års allmänna kyrkomöte avslog förslaget. (SOU 1978:1;

Svenska kyrkan 2021, s 11) År 1981 publicerades ännu ett betänkande, denna utan uppgift att ta ställning till vilket förslag som bör genomföras (SOU 1981:36).

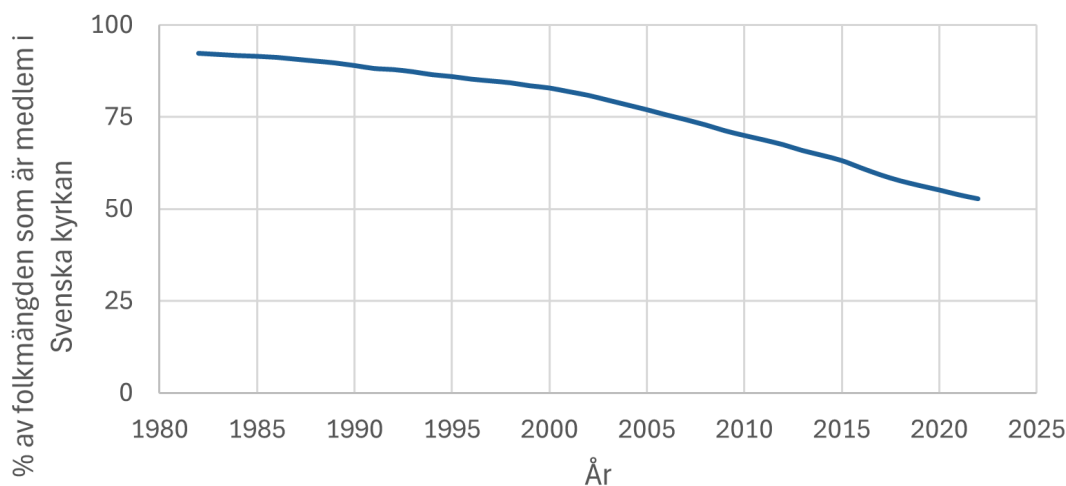
År 1992 publicerades en SOU med namn *Ekonomi och rätt i kyrkan* (ERK-utredningen). Denna utredning undersöker begreppet religionsfrihet och dess innebörd, och vidare begravningsverksamheten och Svenska kyrkans ansvar över detta. I denna utredning finns nya sätt att formulera sig kring religionsfrihet. Den kritiserar SOU 1972:36 för att ha en för bred syn på begreppets innebörd och lämnar "alltför stort utrymme för subjektiva och ibland ovidkommande värderingar" (SOU 1992:9, s. 263). Istället ska man fråna och med nu fokusera på begreppets formella betydelse och den rättsliga innebörden. Här presenteras att det inte är emot religionsfriheten, principiellt, att låta begravningsverksamheten skötas av Svenska kyrkan. (SOU 1992:9)

År 1994 publicerades ännu en statlig offentlig utredning. I denna föreslås att Svenska kyrkan ska ansvara för begravningsverksamheten, som en följd av att bland annat Svenska kommunförbundet motsatt sig ett kommunalt huvudmannaskap för begravningsverksamheten. Möjligheten för kommunerna att ordna allmän begravningsplats bör dock kvarstå och ansvaret att ordna begravningsplats för den som inte tillhör ett kristet samfund bör flyttas från de kyrkliga stiftsamhälligheterna. (SOU 1994:42)

År 1995 genomfördes ett principbeslut i regeringen, som bestämde att det skulle ske en förändring av relationen mellan kyrka och stat. I detta principbeslut så föreslogs det att Svenska kyrkans huvudmannaskap för den helt övervägande delen av begravningsverksamheten skulle bestå. Detta principbeslut lägger grunden till de dokument som följer på detta, som denna studie kommer att fokusera på. Efter detta principbeslut så går processen igång, och inte långt senare så läggs ett kommittédirektiv som startar arbetet med en SOU (statlig offentlig utredning). När *SOU 1997:42 Staten och trossamfundet: Begravningsverksamheten* publicerats följs denna strax upp med en proposition för att lagstadga om förändringarna, och i relation till denna publiceras också ett antal motioner och, till sist, konstitutionsutskottets betänkande. (Betänkande 1998/99:KU18; Mot. 1998/99:K10; Mot. 1998/99:K11; Mot. 1998/99:K12; Mot. 1998/99:K14; Mot. 1998/99:K18; Prop. 1998/99:38; SOU 1997:42)

Den 1 januari 2000 är det officiellt att relationen är ändrad och de beslut man så länge övervägt är nu ett faktum. I och med detta är Svenska kyrkan huvudman för större delen av begravningsverksamheten, och även ansvariga för de särskilda gravplatserna. För att öka insynen så inrättas särskilda begravningsombud, fastställda av länsstyrelserna, för att säkerställa att de invånare som står utanför Svenska kyrkan får sina behov tillgodosedda. (SOU 1997:42)

Procent av Sveriges befolkning som är medlemmar i Svenska kyrkan år 1982-2022

Figur 1. En minskning av medlemsantal som ökat efter staten och kyrkans förändrade relation (Källa: Svenska kyrkan, u.å.)

4.2 Svenska kyrkan som begravningshuvudman idag

Idag är Svenska kyrkan begravningshuvudman i hela Sverige förutom i Stockholm och Tranås, det ser alltså ut på samma sätt som det gjorde när stat och kyrka skildes år 2000. Det svenska samhället har förändrats desto mer. Vid skiljandet var andelen av befolkningen som var medlemmar i Svenska kyrkan 82,9%, och år 2022 var den siffran 52,8% (Svenska kyrkan, u.å.). År 2024 förväntas mindre än hälften av Sveriges befolkning vara medlemmar av Svenska kyrkan (Aggedal & Silfverberg 2018, s. 45).

I och med det som beslutades år 2000 blev det huvudmannens ansvar att tillhandahålla gravplatser för alla oavsett trossamfund, inklusive det som kallas särskilda gravplatser. Ansvaret för de särskilda gravplatserna innebär att tillhandahålla gravplatser “vars läge och utformning är motiverad utifrån livsåskådning, religion eller begravnings seder” (Länsstyrelsen Skåne, u.å.). De är också ansvariga för att tillhandahålla ceremonilokaler utan religiösa symboler, krematorier, gravsätta och se att alla har möjlighet till gravrätt i 25 år (Begravningslag 1990:1144, 2 kap. 2§). Trots att det är Svenska kyrkan som är ansvarig för nästan hela den allmänna begravningsverksamheten i Sverige innebär inte det att det *endast* är de som har rätt att begrava. Även andra trossamfund och stiftelser har rätt att ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen för att kunna skapa det som kallas för en enskild begravningsplats. Det kommer med ett antal skyldigheter att inneha en enskild begravningsplats, men rollen är inte lika omfattande som att vara begravningshuvudman. Regeringen kan också fatta ett beslut om att kommuner i särskilda fall kan anordna och hålla allmänna begravningsplatser för de som är folkbokförda inom kommunen, i stil med det som gjorts i Stockholm och

Tranås. I dessa kommuner infördes kommunala begravningsplatser långt innan relationen mellan stat och kyrka ändrades. (Begravningslag 1990:1144 2 kap. 1§; SOU 1997:42, s. 55)

I varje kommun finns det ett begravningsombud som utses av länsstyrelsen.

Begravningsombudets roll är att ordna så att de som inte är medlemmar i Svenska kyrkan får sina intressen tillgodosedda (Länsstyrelsen Skåne, u.å.). Det är begravningsombudets roll att granska verksamheten och säkerställa att det finns ceremonilokaler utan religiösa symboler och granska att de intäkter och utgifter som församlingarna och pastoraten redovisar i sin roll som begravningshuvudmän inte sammanblandas med församlingarnas och pastoratens egna ekonomi. Aggedal och Silfverberg (2018) menar dock att detta system fungerat väl i vissa orter, men mycket sämre på andra. I vissa fall är det svårt att förstå vem som är begravningsombud, och denna anonymitet gör det svårare att säkerställa en demokratisk insyn. En rapport som Riksrevisionen publicerar år 2006 riktar kritik mot både begravningsombud och länsstyrelserna för att de till stor del agerade passivt och inte uppfyllt sin roll. Efter detta skapas tydligare riktlinjer för vilka kvalitéer som ombuden ska ha. (Aggedal & Silfverberg 2018, s.58-61)

Vidare styrs Svenska kyrkan externt av lagen om Svenska kyrkan och internt genom regelverket kyrkoordningen. Det är genom detta som kyrkan nationellt bestämmer hur verksamheten ska genomföras. Begravningsplatserna nämns endast i två avseenden, varav en är för att förtydliga att en begravningsplats inte får utmätas eller besättas med panträtt. Den andra gången som begravningsplatsen nämns är följande: "En ny begravningsplats för dem som tillhör Svenska kyrkan ska invigas. Detsamma gäller när en begravningsplats har utvidgats. Invigningsgudstjänsten ska ledas av kontraktsprosten eller en präst som kontraktsprosten utser." (Kyrkoordning, 27 kap. § 4). Detta innebär att alla begravningsplatser som Svenska kyrkan anlägger med syfte att åtminstone en del av denna ska användas för att gravsätta medlemmar av Svenska kyrkan ska invigas. I förlängningen innebär detta att den övervägande majoriteten av allmänna begravningsplatser i Sverige har invigts och i fortsättningen kommer att invigas av en präst av Svenska kyrkan.

4.3 Stockholm & Tranås

För att ge en helhetsbild av begravningsverksamheten i Sverige bör också nämnas att det på två platser är kommunen som är huvudman för begravningsverksamheten, Stockholm och Tranås. I dessa kommuner hade kommunen tagit över begravningsverksamheten redan innan de förändrade relationerna mellan staten och trossamfundet. År 1924 tillsattes en helt kommunal nämnd i Stockholm. Stadens befolkningsökning gjorde att det var svårt att tillgodose mark till begravningsplatserna, varav man anlade begravningsplatser i stadens utkanter. De nya begravningsplatserna blev gemensamma för flertalet församlingar, varvid det blev naturligt att ansvaret för dessa togs av staden. I Tranås fattades beslutet att kommunen skulle ta över begravningsverksamheten år 1885, då man ansåg att det behövdes en begravningsplats på närmare håll då den befintliga låg i Säby strax utanför Tranås. Detta förklaras också med en kraftig befolkningsökning (SOU 1997:42, s. 55). Båda dessa kommuner tog över begravningsverksamheten långt innan stat och kyrka fick en ändrad

relation och har därför ingen relation till beslutet, men kan agera som jämförande exempel i andra studier.

5. Teoretisk utgångspunkt

Fyra begrepp kommer att vara centrala för denna studie, rättvisa, religionsfrihet, universalism och sekularism. Begreppen sekularism och universalism har diskuterats av många och i denna uppsats ämnas begreppen användas i den form som gjorts av Hegel och Marx tidigt, samt i mer nutida kontext av feministiska teoribildare som Wendy Brown och Joan Wallach Scott. Denna studie kommer att använda sig av feministiska teorier om rättvisa i relation med teorier om sekularism och universalism. Dessa perspektiv är relevanta att applicera på de svenska begravningsplatserna och den process som skedde eftersom platserna har en tvåsidighet i sig. Det är ytterst platser som hanterar en av våra viktigaste samhällsfunktioner, platser som finansieras med skattemedel precis som städernas parker och vägar. Dessa platser är till för alla. Trots det har vi organiserat begravningsverksamheten så att begravningsplatserna oundvikligen har en stark relation till Svenska kyrkan, trots att Svenska kyrkan är ett enskilt trossamfund. Den särbehandling som Svenska kyrkan innehar reflekteras på begravningsplatserna. Det skapar en konflikt då rummets funktion är allmän och universell. Denna konflikt, som blir större i och med att mindre del av befolkningen tillhör Svenska kyrkan, öppnar upp för studier av begravningsplatserna som rum och hur de speglar denna konflikt. Helena Nordh m.fl. (2023) uppmärksammar oss på hur tillhörighet skapas gemensamt på norska och svenska begravningsplatser i takt med att samhället blir mer multikulturellt, och fokuserar på minoriteternas rumsliga behov. Även Jan-Olof Aggedal och Bo Silfverberg (2018, ss. 68) diskuterar den rumsliga konflikten och ifrågasätter om religiös neutralitet på begravningsplatsen ens är möjlig, och hur huvudmannen ska förhålla sig till den förändrande omvärlden. Detta kan relateras till Hegel som funderade över statens relation till religion.

Hegel, Marx och Bauer begrundade och diskuterade statens relation till religion. På begravningsplatserna är denna relation inneboende, just eftersom platsen både är en samhällsbyggande verksamhet och samtidigt en som har stark anknytning till religion. Hegel förespråkar universalismen genom idén om ett absolut kunnande. I "Rättsfilosofin" som i sitt original publicerades år 1820 beskriver Hegel hur staten måste grundas delvis på det universella och på det partikulära. Hegel utgår från att staten måste grundas på religionen, men att staten måste stå över religion och bör utgå från en objektiv rationalitet. Han menar att vi måste förstå att staten behöver religion i den mån att staten måste utgå från rationalitet. Vidare beskriver han att religion är viktigt för människans inre liv, men att kyrkan hade agerat "tyranniskt" om den hade agerat som en stat (Hegel 2001, s 212). I samma anda skriver Marx (1975) i en text först publicerad år 1844 om att staten och kyrkan måste delas upp. Han besvarar en text där filosofen Bruno Bauer menar att religion måste utplånas för att uppnå jämlikhet. Marx och Bauer var båda hegelianer som hade olika uppfattningar om hur Hegels filosofi om universalism ska tolkas. Bauer ser att judarnas ställning i det tyska samhället hade

kunnat uppnå samma privilegier som de kristna subjekten om religion hade utplånats. Marx instämmer inte i Bauers lösning, att religionen som sådan måste utplånas. I stället menar han att människan, individen, inte kommer frigöra sig från religionen – men menar att staten kan göra det. Han menar att den politiska staten bör vara för civilsamhället vad himlen är för jorden – att man i civilsamhället agerar som en individ och kan fatta beslut om religion, men att man i den politiska sfären är något yttre, en gemensam varelse. Detta beskriver Marx som en frigörelse av människan från religionen i den politiska sfären. Denna förändring strävar inte efter att avskaffa religion från människan, utan från politiken (Marx 1975). Dessa ideal som föddes runt 1700-talets slut parallellt med franska revolutionen talar om en stat som är fri från kyrklig inblandning talar både för en sekulär och en universal stat. För att relatera detta till den svenska begravningsverksamheten så kan vi förstå att den sammanblandning mellan trossamfundets ansvar, att begrava medlemmarna i enlighet med sin religion, och det samhällsansvar som ålagts Svenska kyrkan i rollen att begrava alla andra gör att gränserna mellan det politiska och det religiösa luckras upp. Vidare gör det att platsens roll blir dubbel. Människan kan knyta an till platsen både som en del av en individuell religiös upplevelse och som en allmän plats som har starka allmänna intressen knutna till sig.

Samtidigt kritiserar Hegel och Marx universalistiska ideal i modern tid utifrån ett feministiskt perspektiv. J.W. Scott beskriver hur den universalism som existerade i Frankrike skapade en syn på abstraktionen av nationen som uteslöt kvinnor, löntagare och slavar (Scott 2004, 2007). Abstraktionen av nationen var en central idé i det fria Frankrike efter revolutionen. Nationen skulle vara enad, och varje person skulle kunna representera nationen. Trots detta ansågs kvinnans kropp omöjlig att bortse från. Kvinnans utanförskap var fysiskt, det syntes i hennes kropp, till skillnad från de män som också kämpade för rösträtt. Inte ens när kvinnlig rösträtt hade införts år 1944 var kvinnor mer än sex procent av suppleanterna i nationalförsamlingen eller tre procent av senaten mellan åren 1945 och 1997 (Scott, 2004). Även Edenheim och Rönnblom (2016) ifrågasätter i sin litteratur om en politisk klass som består av endast vita män kan representera alla – de menar att det skapar en partiskhet mot politik som gynnar just vita män. Här förstår Scott, Edenheim och Rönnblom rättvisa inte bara som rätten att rösta utan rätten att vara en del av abstraktionen av nationen, att kvinnor själva ska kunna delta i styrning. När det slutligen bestämdes att Svenska kyrkan skulle få behålla huvudmannskapet kan det, i relation till det som Scott skriver om, ses som att begravningsplatsen blir en del av Svenska kyrkan. Styrningen av platsen blir en abstraktion av Svenska kyrkan, något som utesluter en representation av icke-medlemmar. Kan styrningen av begravningsplatsen vara en abstraktion av någon annan än dess medlemmar?

I liknande termer kritiserar universalismen och idealen som Hegel och Marx presenterar för den underliggande sekularismen. Universalismen har många gånger påpekats bara bjuda in religion om den kan formas efter ett västerländskt och protestantiskt perspektiv (Brown 2004; Scott 2004). Att en individ kan vara religiös så länge som det utövas på ett sätt som inte bryter mot normen av hur religion bör utövas enligt majoriteten av samhällsgruppen. I ett västerländskt perspektiv så är religionen individuell och privat, något som tydligt kan exemplifieras genom att studera hur religiöst kodade kläder förbjuds från franska grundskolor (Scott 2007, s. 1). Samtidigt som samhället genom sekularitet försöker skapa neutralitet så

skapar det paradoxalt nog en särställning för den kristna religionen som enkelt kan implementeras i det universella. Andra religioner följer inte nödvändigtvis denna västerländska formen av hur en religion är formad, och blir därför tvungen att justeras, att assimileras för att individen ska välkomnas. (Brown 2012). Detta kan exemplifieras i en beskrivning av hur Frankrike välkomnade judar som medborgare först efter att de hade assimilerats, efter det att judendomen hade *individualiserats* – genom att ta bort “varje distinkt judisk känsla av gemenskap och trohet tillsammans med alla distinkt judiska offentliga sedvänjor eller vanor” (Brown 2004, s. 6). I detta måste vi fråga oss om den förändring som genomfördes i Sverige år 2000 var tänkt att skapa ett mer sekulärt samhälle, och vad ett sekulärt samhälle faktiskt innebär för begravningsplatserna. Var det universalism som eftersträvades, och hur relaterar det till den kritik som Brown öppnar för, att sekularitet egentligen bara döljer ett system som bara tillåter religion som följer normen för hur en religion bör se ut enligt västerländska normer?

6. Tidigare litteratur

6.1 Begravningsplatsen i en multifunktionell kontext

Rugg (2000) karakteriserar olika typer av begravningsplatser på en internationell skala som visar på likheter och olikheter i olika typer av gravplatsers utformning. Rugg menar att begravningsplatsen har en särskild samhällsbärande roll som kan innehålla flera sociala och politiska innebörder. Nutida forskning om begravningsplatser i Norden görs till stor del med ett fokus på dess möjlighet för att kombinera dess roll som en plats för att omhänderta mänskliga kvarlevor med nya roller, främst med ett fokus på att nyttja begravningsplatsen rekreationellt (Nordh & Evensen 2018; Skår, Nordh & Swensen 2018; Grabalov & Nordh 2020, 2022; Nordh, Stahl Olafsson m.fl. 2022; Nordh, House, m.fl. 2023; Nordh, Wingren, m.fl. 2023). Begravningsplatser i Norden belyses av forskare som gröna fickor i förtätade städer med allt mindre utrymme för invånare att uppleva naturen på. Samtidigt belyses i forskningen hur dessa ytor också har en ytterligare förmåga som andra grönytor saknar, ett lugn och en spiritualitet som inte återfinns i andra parkmiljöer. Samtidigt pågår det en metadiskussion om lämpligheten av att begravningsplatsen används av andra människor än sörjande och på andra sätt än de klassiska. Nordh och Wingren (Nordh, Wingren, m.fl. 2023) observerade att upplevelser av vad som är accepterat och inte accepterat beteende på begravningsplatsen skiljer sig på individnivå och kan relatera till kultur och tro, men att åsikterna också kan bero av *vilket* beteende som diskuteras (där små skillnader som att promenera, promenera med en hund och jogga kan innebära skillnaden mellan lämpligt och olämpligt beteende), och *vilken sorts* begravningsplats som diskuteras. Kate Woodthorpe (2010) har också skrivit om begravningsplatsens rumslighet genom en fallstudie av London stads begravningsplats och krematorium. Woodthorpe studerar sorgens uttryck i rummet som är begravningsplatsen och vilka krav och förväntningar som ställs på den sörjande.

6.2 Begravningsplatsen, social rättvisa och multikulturella värden

Parallellt med studier om begravningsplatsens roll som rekreationsyta och dess gröna värden studeras också begravningsplatsen i en mer multikulturell värld (Wingren 2013; Aggedal & Silfverberg 2018; Maddrell, Beebeejaun, Kmec & Wingren 2023; Nordh, Knapskog, m.fl. 2023; Maddrell, Beebeejaun, Kmec & Wingren, 2022). Begravningsriter och olika länders begravningspolicys studeras i relation till en allt mer föränderlig och mobil värld och ett multikulturellt samhälle. I senare studier uppmärksammas att intresset för begravningsplatser inom studier om geografi och planering är underdimensionerat, samt att ett större fokus på inkluderingen av migranter och minoriteter på begravningsplatsen behövs och att det finns utrymme för vidare studier gällande begravningsverksamhet i en svensk kontext på grund av en allt minskande andel befolkning som tillhör Svenska kyrkan samtidigt som verksamheten fortsatt drivs av dem. Detta har också följts upp av undersökningar för mer inkluderande planering på begravningsplatsen, och nya sätt att reflektera över begravningsplatsens roll (Aggedal & Silfverberg 2018; Nordh, Knapskog, m.fl. 2023). Det finns även studier som relaterar det sociala rummet till begravnings seder i en historisk kontext. Göran Lindahl skrev redan 1969 avhandlingen *Grav och rum* som beskriver gravskick i Sverige från medeltiden till 1800-talets slut. I den fördjupar Lindahl oss i hur gravplatser relaterar till social status, bland annat genom att beskriva förändringen mellan den rikare klassens begravnings seder, där det tidiga idealet var att begravas i kyrkan eller så nära kyrkan som möjligt, för att under det sena 1700-talet upplysta ideal förändras till att begravas i en parkliknande gravplats utanför stadens och dess kyrkor. Begravningsplatser utanför staden har funnits länge, beskriver Lindahl, men tidigare var det fattiga som begravdes där, eller så kom begravningsplatsen till i relation till ett utbrott av smitta. (Lindahl, 1969). Senare har Hedvig Schönback (2008) med ett socialt perspektiv studerat begravningsplatsens historia i sin avhandling. Med fokus på år 1770-1830 beskriver hon hur människors status har syns på begravningsplatsen, bland annat genom placeringen av gravplatsen, vilken typ av gravplats och hur gravvården har sett ut, om det överhuvudtaget funnits någon.

6.3 Sekularitet

Forskning på religion och sekularitet har gjorts internationellt av feministiska forskare, såsom Joan W. Scott och Wendy Brown. Hos dessa forskare har forskningen kopplat samman idéer om kvinnors rättigheter med religionsfrihet (Scott, 2007, 2004; Brown, 2004).

Religionssociologen Erika Willander har vid flera tillfällen studerat tro och sekularitet i en svensk kontext. Bland annat har Willander studerat Sveriges religiösa landskap och genom statistisk samhällsvetenskaplig undersökning angett huvuddragen av hur människor ter sig till olika religioner i Sverige. Hon har också studerat konstruktioner av tro i Sverige, kyrklig tro och nyandlighet och bland annat nått slutsatsen att behovet av tro inte nödvändigtvis minskar för att den organiserade tron och kyrkobesöken minskar. Willander har också studerat hur Svenska kyrkans präster ser på sin egen tro, och hur nära den står Svenska kyrkans tro, vilket visade att mer nyinvigda präster tror sig stå längre ifrån Svenska kyrkans troslära (Willander 2013, 2018, 2019; Willander och Stockman, 2020; Thurffjell & Willander, 2023). Även Maria

Grazia Martino har studerat Sverige i en fallstudie över hur sekularisering kan se olika ut internationellt (Martino, 2016).

6.4 Separationen mellan staten och Svenska kyrkan

Det finns tidigare forskning som berör svenska staten och Svenska kyrkans ändrade relation. Gustafsson har beskrivit händelseförloppet från 1500-tal till det att separationen var ett faktum år 2000 (Gustafsson, 2003). Aggedal och Silfverberg (2018) har vidare fördjupat sig när de beskrivit den roll som begravningsverksamheten hade i staten och kyrkans ändrade relation. Tobias Harding (2016) har också studerat staten och kyrkans ändrade relation i Sverige, med fokus på 1990-talets förändringar och de dokument som publicerades. Jan Hultman (1994) publicerade en bok om religionsfrihet bara några år innan den förändrade relationen blev ett faktum. Boken är en sammansättning av texter av olika författare samt intervjuer som formulerar sig om det svenska systemet precis innan relationen mellan staten och Svenska kyrkan förändras. Särskilt intressant är Evert Svenssons text, där han beskriver sin tid i riksdagen och följde arbetet med de olika utredningarna (Hultman, 1994).

7. Metod

I denna studie kommer en genealogisk metod inspirerad av genusvetaren Sara Edenheims *Begärets lagar: Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi* (2005) användas. Den genealogiska metoden innebär att studera ett historiskt fenomen genom att fråga vilka aspekter av dåtida fenomen som existerar i nutid. Det innebär att utgångsläget är ett intresse för ett nutida fenomen. Edenheim förklarar med hjälp av Foucault hur samtiden, varje tidpunkt, måste utgå från de maktrelationer och de förutsättningar som finns till hands i just den tiden. Det är alltså inte ett sanningsanspråk som studeras, ett riktigt minne eller igenkännande, eftersom det är utifrån nutida förutsättningar som fenomenet studeras. (Edenheim, 2005; Össbo 2018) Edenheim benämner metoden som "baklängesassociationer". Robert Ihrfors (2007) beskriver den genealogiska metoden som att erkänna sig som en tolkare av det man studerar. Att inte försöka att hitta underliggande motiv till det man studerar, utan att sträva efter att förstå den inverkan som uttalanden har i sig själva. I relation till denna undersökningens ämne handlar det om att studera de rättviseaspekter som fortfarande lever kvar på begravningsplatsen till följd av de skeenden runt millennieskiftet som skapade den begravningsverksamhet som existerar idag.

Studien utgår från material från riksdags- och regeringsarbetet efter principbeslutet år 1995. Efter en läsning av materialet gjordes en tematisk uppdelning på tre teman varav varje tema dyker djupare ner i en fråga som berör begravningsverksamheten och dess relation till rättvisa och religionsfrihet: (1) Huvudmannaskapet, (2) särskilda gravplatser och (3) begravningsombud. Dessa teman valdes ut för att skapa en röd linje i den empiriska analysen. De aktörer som formulerar argument som relaterar till rättvisa gör det främst genom att

relatera argumentet till ett av dessa tre teman. Att studera dessa teman separat innebär att vi steg för steg går djupare ner i materialet.

8. Material

De dokument som kommer att användas för att förstå skeendet är ett kommittédirektiv, en SOU, regeringens proposition, ett betänkande från konstitutionsutskottet samt de motioner som lades i relation till propositionen. Dessa dokument kommer tillsammans hjälpa denna undersökning att förstå alla de åsikter som funnits i de bestämmande organen när staten och kyrkan skiljdes åt, och därigenom förstå hur detta kan tolkas. Sedermera är förhoppningen att kunna studera ett före, under och efter processen. Syftet med att analysera detta material sammanhängande är att på ett djupare plan förstå de processer som ledde upp till den begravningsverksamhet som finns idag.

Kommittédirektiv 1995:162	Lagd av regeringen under Ingvar Carlsson (s). Beslutades vid regeringssammanträde 21 december 1995.
SOU 1997:42	Denna utredning gjordes av Begravningsverksamhetskommittén. Den leddes av Anders Svärd (c) och som ledamöter satt Birgitta Carlsson (c), Ashraf El Khabiry (s), Peter Englund (mp), Marja Hillerström (v), Monica Karlsson (kd), Lars Åke Lundberg (s), Ingvar Paulsson (s), Eva Segerström (s), Susann Torgerson (fp) och Anna Åkerhielm (m).
Regeringens proposition 1998/99:38	Signerad dåvarande statsministern Göran Persson (s) och kulturminister Marita Ulvskog (s).
Motion 1998/99:K10.	Lagd av kristdemokraterna Ingvar Svensson (kd) Björn von der Esch (kd) Dan Kihlström (kd) Maria Larsson (kd) Inger Davidson (kd) Inger Strömbom (kd) och Gunilla Tjernberg (kd) .
Motion 1998/99:K11	Lagd av vänsterpartisterna Mats Einarsson (v), Charlotta L Bjälkebring (v), Kenneth Kvist (v), Peter Pedersen (v), Tasso Stafilidis (v), Tanja Linderborg (v) och Willy Söderdahl (v).
Motion 1998/99:K12	Lagd av moderaterna Per Unckel (m), Jerry Martinger (m), Nils Fredrik Aurelius (m), Karin Enström (m), Ola Karlsson (m), Inger René (m), Per-Samuel Nisser (m), Carl-Erik Skårman (m) och Anders Björck (m).
Motion 1998/99:K14	Lagd av miljöpartisterna Per Lager (mp), Mikael Johansson (mp) och Yvonne Ruwaida (mp).

Motion 1998/99:K18	Lagd av folkpartisterna Helena Bargholtz (fp) och Barbro Westerholm (fp).
Betänkande 1998/99:KU18	Konstitutionsutskottets betänkande. Konstitutionsutskottet består av ledamöter från alla riksdagspartier.

Tabell 1. *Empiriskt material och dess författare.*

Det gjordes också ett försök att erhålla material i form av remissinstansernas utlåtanden på den SOU som studeras. Dessa yttranden hade kunnat hjälpa denna undersökning genom att ännu tydligare studera de argument som ligger till grund för beslutet: vilka åsikter som togs i beaktning, och vilka som bortsågs från. På grund av ekonomiska förutsättningar var inte detta material möjligt att erhålla. Trots detta så beskriver propositionen vilka åsikter som presenterats av olika instanser under remisstiden och remissinstansernas utlåtanden hade endast agerat som en fördjupning till detta.

Innan ett lagförslag presenteras så kan en SOU genomföras för att utreda det som lagförslaget berör. Den SOU som ska studeras presenterades av Begravningsverksamhetskommittén, som leddes av centerpartisten Anders Svärd tillsammans med ännu en centerpartistisk politiker, fyra socialdemokratiska politiker, en miljöpartistisk politiker, en kristdemokratisk politiker, en vänsterpartistisk politiker, en folkpartistisk politiker och en moderat politiker (SOU 1997:42). Utredningen bemyndigades av regeringen (ledd av Ingvar Carlsson) via civildepartementet genom ett kommittédirektiv år 1995, och kommitténs medlemmar tillsattes i januari/februari 1996. Att undersöka innehållet i en SOU har gjorts tidigare. Edenheim menar att “ det svenska utredningssystemet är jämförelsevis unikt och har gett upphov till ett specifikt material som passar sig väl för en genealogisk studie” (Edenheim 2005, s. 17). Materialet, utvecklar Edenheim, är inte bara relativt homogent utan också tungt vägande i olika beslutssammanhang. Den SOU som kommer att studeras i denna uppsats har skapat grunden för de beslut om staten och kyrkans skilsmässa som fattades under följande år och är genom detta en god grund för att förstå de argument som lades fram följande.

I relation till den SOU som kommer att undersökas kommer även material samlas in från det kommittédirektiv som ligger till grund för Begravningsverksamhetskommittén (så kallades gruppen som hade uppdraget att skapa den statliga offentliga utredningen) och deras arbete. Detta dokument anger utgångspunkterna för arbetet och är utsatt av regeringen. Detta material hjälper studien att förstå vilka förutsättningar som fanns i arbetet med *SOU 1997:42*. Ett kommittédirektiv läggs av regeringen för att beskriva grunderna på vilket en SOU ska komma att följa. Det kommittédirektiv (1995:162) som ska studeras lades år 1995 när Marita Ulvskog (socialdemokraterna) var civilminister under Ingvar Carlsson (socialdemokraterna) (Nationalencyklopedin u.å.).

Följaktligen kommer även *Proposition 1998/99:38 Staten och trossamfunden - begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen m.m.* studeras. En proposition presenteras av regeringen till riksdagen. Den proposition som presenteras är från år 1998 och är signerad Göran Persson (S), som var ny statsminister och Marita Ulvskog (S). Detta är frukten av de arbete som Begravningsverksamhetskommittén genomförde, och det är med förslagen i denna proposition som regeringen ämnar pröva förslagen hos riksdagen. Propositionen går helt i linje med de förslag som Begravningsverksamhetskommittén lade fram i SOU 1997:42. I propositionen får vi också en förståelse för de remissinstanser som har yttrat sig i de olika frågorna. I denna studie har inte remissyttrandena som helhet varit möjliga att erhålla, varvid denna sammanfattning av hur de olika remissinstanserna yttrade sig i frågorna gällande begravningsverksamheten ger en viktig inblick i de ytterligare åsikter som presenterats.

Det är genom att studera konstitutionsutskottets betänkande och de motioner som lades som denna studie kommer kunna studera olika politikernas åsikter och hur de ställer sig till propositionen. Ett betänkande läggs av riksdagens utskott för att ge förslag till hur riksdagen ska besluta i en fråga. I detta fall är det konstitutionsutskottet som är tillsatt för beredning av grundlagsfrågor. Den 23 mars 1999 publicerades betänkandet undertecknat Per Unckel (M), men beslutet fattades i samråd med hela utskottet, där alla riksdagspartier finns representerade. Motioner läggs av enskilda ledamöter i riksdagen. Motionerna vittnar om hur de politiska partiernas strömningar går, hur man resonerar och varför. De motioner som lades med anledning av *Proposition 1998/99:38 Staten och trossamfunden - begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen m.m.* var nio stycken, *Motion 1998/99:K9-18*. Av dessa var det inte alla som diskuterade frågor som gällde begravningsverksamheten, därav har endast data från motionerna numrerade *K10, K11, K12, K14* och *K18* samlats in. Motionerna är signerade politiker från olika partier, och alla är i detta fall signerade av mer än en politiker, där nio är högsta antalet underteckningar. Genom detta kan olika aktörer och deras positioner studeras.

9. Empiriska studier

Följande har en tematisk uppdelning gjorts och tre teman presenteras: *huvudmannskapet för begravningsverksamheten, ansvaret för särskilda gravplatser* och *begravningsombud*. Dessa teman har valts ut följande en läsning av dokumenten där olika aktörer belyser problematiken med rättvisespekterna av dessa tre teman. Alla teman hör ihop och följer på varandra. Följande presenteras hur dessa teman hör ihop för att sedan dyka ner i materialet.

När staten och kyrkan skulle skiljas fanns det två saker som diskuterades varav en var *huvudmannskapet för begravningsverksamheten*, det vill säga ansvaret för att hålla allmänna begravningsplatser med tillräckligt många platser för att möta behov och det ekonomiska ansvaret över verksamheten samt kremering, gravöppning, gravsättning och vissa transporter. Detta ansvar utgår de som tagit fram SOUn från att Svenska kyrkan kommer att behålla. I

SOUn framhåller man att det redan i tidigare SOUer och propositioner föreslagits att huvudmannaskapet för begravningsverksamheten övervägande ska ligga på Svenska kyrkans församlingar, att detta fått “ett mycket starkt stöd hos remissinstanserna” (SOU 1997:42, s. 51) och att Svenska kyrkan gjort ett föredömligt arbete.

Parallellt fördes det en diskussion om det som i SOUn kallas för *ansvaret för de särskilda gravplatserna*. Begreppet *särskilda gravplatser* innebär “gravplatser för dem som inte tillhör något kristet trossamfund” (Begravningslag 1990:1144 2 kap. § 2). Samtidigt ska de vara särskilt anpassade för att passa den livsåskådning, religion eller begravningssed som personen som ska begravas följer (Länsstyrelsen Skåne u.å.). Detta ansvar har tidigare legat på stiftsamhälligheterna, alltså på stiftets nivå inom Svenska kyrkan. Att låta Svenska kyrkan ansvara även för detta har presenterats med större försiktighet än att fortsatt låta huvudmannaskapet till största del ligga på Svenska kyrkans församlingar. Anledningen är att detta förslag inte går i linje med det direktiv som föranledde SOUn, där det påtalas att ansvaret för att bereda gravplatser för icke-kristna trosbekännare inte bör ligga hos ett kyrkligt organ. För att öka inflytandet av de invånare som inte är medlemmar i Svenska kyrkan föreslås för det första att offentlighetsprincipen ska gälla dokument som rör begravningsverksamheten, och för det andra att särskilda *begravningsombud* ska inrättas.

9.1 Huvudmannaskapet & rättvisa

Att fortsättningsvis låta Svenska kyrkan vara huvudman för majoriteten av begravningsverksamheten var inte starkt diskuterat i de dokument som analyserades. I både kommittédirektiv, SOU och proposition framhåller de författande organen att principbeslutet att ordna det så fattades redan år 1995. Trots detta går inte ämnet obemärkt förbi. Av de kommittémedlemmar som har författat SOUn så skriver fem av medlemmarna, varav fyra är socialdemokratiska politiker och en är politiker i vänsterpartiet, ett särskilt yttrande i vilket de menar att de står bakom det som rapporten kommit fram till, men de önskar att en nämnd bildas med representanter från Svenska kyrkan och kommunen. De påkallar: “För oss är det mycket oroväckande om samhället kan tänka sig att för en särskild samhällsuppgift med myndighetsutövning som berör oss alla, ska endast ett begränsat antal människor, dvs. medlemmar i ett trossamfund ha rätt till inflytande” (SOU 1997:42 s. 148). Den här åsikten presenteras ett antal gånger i arbetet av olika instanser, utöver detta yttrande presenteras åsikten att Svenska kyrkan är en olämplig huvudman av remissinstanser som Statskontoret, Kammarkollegiet, Teologiska fakulteten i Uppsala och Samarbetsnämnden för statsbidrag till trossamfund/Sveriges frikyrkosamråd (Prop. 1998/99:38, s. 100). Det skrivs också motioner från politiker i Miljöpartiet och Vänsterpartiet som menar att riksdagen ska avslå förslaget att Svenska kyrkan ska vara huvudman för begravningsverksamheten och istället ska uppdraget ges till de borgerliga kommunerna (Mot. 1998/99:K11; Mot. 1998/99:K14). De argument som används är främst att det kan strida mot religionsfriheten och att demokratiaspekten inte beaktats tillräckligt. I vänsterpartisternas motion utvecklas argumentationen vidare och nu kritiseras särskilt begravningsavgiften: “Det innebär att vissa invånare i Sverige blir skyldiga att betala en avgift – i realiteten en skatt – utan att ha några formella möjligheter att via det demokratiska systemet påverka denna” (Mot. 1998/99:K11).

De som talar för Svenska kyrkan som huvudman ställer sig emot åsikten att det skulle strida mot religionsfriheten att låta Svenska kyrkan utföra uppdraget. Denna hållning reflekteras i SOUn och den efterföljande propositionen. Där beskrivs religionsfrihet som skyddad av regeringsformen som friheten att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion, att inte tvingas uppge sin religiösa åskådning. Europakonventionen, som också tillämpas, beskriver friheten att byta religion eller tro och frihet att ensam eller ihop med andra, offentligt eller enskilt utöva sin religion eller tro genom gudstjänst, undervisning, sedvänjor och ritualer (Prop 1998/99:38 ss. 104). I SOUn: "Det får alltså anses förenligt med religionsfrihetsprincipen att den enskilde, när han eller hon nyttjar den samhällsservice som trossamfundet fått i uppdrag att tillhandahålla, kommer i kontakt med trossamfundet i dess egenskap av serviceorgan beträffande just denna verksamhet" (SOU 1997:42 s. 109). Denna argumentation relateras i SOUn främst till ansvaret för de särskilda gravplatserna, men reflekterar den inställning som beslutande organ håller även då religionsfriheten påkallas som anledning för att flytta huvudmannaskapet bort från Svenska kyrkan.

Vidare står de som menar att Svenska kyrkan ska behålla huvudmannaskapet för en för åsikten att beslutet redan fattats, och eftersom det inte strider mot religionsfriheten så bör inte frågan undersökas vidare. Denna åsikt delas bland annat med kyrkomötet och kristdemokratiska politiker (Prop 1998/99:38 ss. 104; Mot. 1998/99:K10).

Konstitutionsutskottet ser att övervägande talar "för att församlingarna behåller ansvaret för den verksamhet de historiskt sett haft ansvaret för" (Bet. 1998/99:KU18, s. 14). De påpekar att detta är en viktig del i den samförståndslösning av stat-kyrka-frågan som man försökt genomföra i decennier. Även flera kyrkliga instanser har möjlighet att kommentera och är positiva. Vissa ser att Svenska kyrkan bör överta ansvaret över huvudmannaskapet även i de kommuner där Svenska kyrkans församlingar inte är huvudman. (Prop. 1998/99:38, s. 100).

9.2 Särskilda gravplatser & rättvisa

I dokumenten som analyserats var debatten om ansvaret för de särskilda gravplatserna mycket mer diskuterad än huvudmannaskapet. Förslaget som presenterades i SOUn gick emot det kommittédirektiv som begravningsverksamhetskommittén hade att utgå från i arbetet med frågorna angående begravningsverksamheten. I direktivet står det uttryckligen att icke-kristna trosbekännares begravningsplatser och ansvaret över dessa i framtiden inte bör ligga på ett kyrkligt organ (Kommittédirektiv 1995:162). Trots instruktionen föreslogs just detta i SOUn och vidare propositionen (återigen är Stockholm och Tranås undantaget, hos dem lades ansvaret på kommunen). Begravningsverksamhetskommittén framhåller i SOUn att man sökte andra lösningar, att överlåta ansvaret för särskilda gravplatser till andra organ som kommuner eller länsstyrelser men att man trots allt föreslår att ansvaret fortsatt ligger hos huvudmannen. Att det trots allt presenterades som lösningen kritiserades från flera håll, men det fanns också en stark argumentation för beslutet.

En stor del av de argument som lades fram för beslutet var ekonomiska. De talade för effektivitet, den praktiska aspekten och att beslutet var samhällsekonomiskt försvarbart. Dels

innebär det, menar kommittén som tog fram SOUn, att denna ordning kan innebära att huvudmannen i större utsträckning kan göra säkra beräkningar och motverka felsatsningar, både från huvudmannens håll men också det andra (imaginära) organet som skulle få en del av begravningsavgiften (SOU 1997:42 s. 102; Prop. 1998/99:38 s. 104; Bet. 1998/99:KU18 s. 7). Denna åsikt reflekteras i moderata politikerns motion, som tycker att detta system inte bör regleras med ett begravningsombud, de menar att det är både omständligt och onödigt (Mot. 1998/99:K12).

En del av argumenten menar att systemet med att låta de särskilda gravplatserna vara ansvaret för stiftssamhälligheterna inte efterföljdes tidigare, och därför är denna ordning bara en bekräftelse av praxis (SOU 1997:42 s. 110). Till detta påpekas också att det inte verkar troligt att ett annat organ ska ordna en gravplats endast bestående av särskilda gravplatser: "det finns skäl att anta, att de särskilda gravplatserna även under överskådlig framtid kommer att vara belägna på huvudmannens allmänna begravningsplatser, samt att kontakten mellan den enskildes anhöriga och huvudmannen angående den enskilda gravplatsen torde komma att gå till på samma sätt som i dag" (SOU 1997:42 s. 104). Det vill säga, i de fall som de särskilda gravplatserna kommer att ligga på en allmän begravningsplats i Svenska kyrkans regi så förväntas kommunikationen trots allt gå via församlingen/pastoratet och de anhöriga och inte via det ytterligare organet. Då stiftet inte engagerats innan så förväntas inte något ytterligare organ engageras i framtiden heller. I denna argumentation uppkommer också argumentet att den föreslagna ordningen är naturlig, att det faller sig naturligt att ansvaret för de särskilda gravplatserna faller under helhetsansvaret som huvudmannen kommer att inneha, men också att det är naturligt för den majoritet av Sveriges invånare som är medlemmar i Svenska kyrkan att ansvaret fortsättningsvis är deras. (Prop. 1998/99:38, s. 104; SOU 1997:42 s. 110; Bet. 1998/99:KU18, s. 16)

Det finns också argument som menar att detta kan innebära ett mer rättvist system än andra ordningar. Först och främst läggs argumentet fram att detta innebär att det "blir möjligt att kontrollera att det inte förekommer någon olikabehandling, utan att alla behandlas lika med avseende på begravningsverksamheten" (SOU 1997:42 s. 111). I SOUn förs också argumentationen att en annan ordning, där icke-kristna skulle kunna begravas på gravplatser som inte tillhör huvudmannen Svenska kyrkan utan i annan regi, bara hade kunnat fungera ekonomiskt om man hade uteslutit möjligheten för icke-kristna att begravas på huvudmannens allmänna begravningsplatser, och att det hade inneburit en icke godtagbar särbehandling på grund av tro eller religion (SOU 1997:42 s. 102). Ärkebiskopen och övriga biskopar menar också att fortsätta låta Svenska kyrkan ansvara över de särskilda gravplatserna kan vara ett fördelaktigt beslut, då Svenska kyrkan har goda möjligheter att förstå skilda trosinriktningars vilja att ordna begravningsplatsen. (Prop. 1998/99:38, s. 103)

Det påpekas att sättet som Svenska kyrkan har skött de särskilda gravplatserna hittills inte varit föremål för kritik, vilket innebär att en förändring inte är nödvändig. Detta framförs av kyrkomötet och som något som kommit fram under tidigare utredningar. (SOU 1997:42, s. 108)

Det finns även de viljor som menar att det inte är rättvist att ansvaret ligger på Svenska kyrkan. Det främsta argumentet är religionsfrihetsaspekten. Detta framförs bland annat av de politiker från Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet som menar att huvudmannskapet som helhet inte borde vara Svenska kyrkans ansvar, men också av många andra förmågor. Politiker från Kristdemokraterna skriver i en motion att de inte ser att det är lämpligt, ur ett religionsfrihetsperspektiv, att låta ansvaret för de särskilda gravplatserna vara Svenska kyrkans ansvar. Det påpekas också att en mängd remissinstanser har ansett detta olämpligt (Mot. 1998/99:K10; Mot. 1998/99:K11; Mot. 1998/99:K18). Bland dessa är det främst andra trossamfund, men även Kammarrätten i Stockholm, Kammarkollegiet, Statskontoret, Samarbetsnämnden för statsbidrag till trossamfund/Sveriges frikyrkosamråd, Förenade islamiska församlingar i Sverige, Svenska missionsförbundet och Judiska församlingarna i Sverige. Även 1998 års kyrkomöte påpekar att mycket talar mot att Svenska kyrkan ska ansvara över gravplatserna, men säger att de godtar ordningen på grund av den praktiska aspekten (Prop. 1998/99:38 s. 103; SOU 1997:42 s. 147-149). Detta trots att begravningsverksamhetskommittén i SOUn har undersökt om det av religionsfrihetsskäl bör flyttas till ett annat organ och kommit fram till att det inte är nödvändigt (SOU 1997:42, s. 107-9).

9.3 Begravningsombud & rättvisa

I den offentliga utredningen uppmärksammar begravningsverksamhetskommittén att det är önskvärt att öka inflytandet över begravningsverksamheten för icke-medlemmar eftersom utredarna bestämt att ansvaret för de särskilda gravplatserna fortsatt ska vara Svenska kyrkans ansvar, varvid förslaget att upprätta begravningsombud med ansvaret att granska begravningsverksamheten presenteras. Detta förslag och de diskussioner som förs är högst beroende av sammanhanget, alltså att förslaget presenteras i relation till att det även föreslås att Svenska kyrkan blir huvudman för begravningsverksamheten och ansvarig för de särskilda gravplatserna. I propositionen kan vi läsa att: "Många av de remissinstanser som yttrat sig särskilt om dessa frågor är tveksamma eller negativa till förslagen" (Prop 1998/99:38 s. 125).

Detta förslag mottogs med kritik. Kristdemokratiska politiker anser att det är en nödlösning, vilket även Statskontoret påpekar. De kristdemokratiska politikerna menar vidare att ombudet saknar reellt inflytande och att systemet därav inte uppfyller demokratikraven. Vänsterpartiet menar att det är avvikande i det svenska systemet, och Kammarrätten i Jönköping menar i samma anda att systemet är oprövat inom svensk förvaltningsjuridik. Politiker från Socialdemokraterna menar att de inte anser att det uppfyller kravet på demokrati, vilket även Kammarkollegiet och Samarbetsnämnden för statsbidrag till trossamfund/Sveriges frikyrkosamråd påpekar. Remissinstanser och politiker påpekar främst att det är otydligt om demokratiaspekten upprättas. Vidare är Förenade islamiska församlingar i Sverige, Svenska missionsförbundet, Domkapitlen i Uppsala, Västerås och Luleå, Svenska kyrkans församlings- och pastoratsförbund samt Strängnäs, Västerås, Härnösands och Stockholms stiftssamfälligheter negativa till förslaget. (Prop. 1998/99:38 s. 125-126; SOU 1997:42 s. 148; Mot. 1998/99:K10)

Samtidigt finns det de som är kritiska till ombudsförslaget av motsatt anledning. Politiker från Moderaterna menar att det är omständligt och onödigt, att länsstyrelsens redan tillsatta tillsyn är tillräckligt. Justitieombudsmannen anser att det innebär att de som inte tillhör Svenska kyrkan kommer att få sina intressen tillgodosedda i mycket högre utsträckning än Svenska kyrkans medlemmar som endast får rösta i kyrkovalen. Svea hovrätt menar att det inte nödvändigtvis behövs ett ombud. 1998 års kyrkomöte menar att det kan bli administrativt betungande, och kommenterar att: "Den försämring av möjligheten för den icke-tillhörige att på legal väg få inflytande över verksamheten som blir en följd av relationsändringen bör inte överbetonas. Mera grundläggande är att möjligheterna till insyn inte förändras" (Prop 1998/99:38, s. 126). Särskilt, menar de vidare, då det inte uppstått kritik mot Svenska kyrkans begravningsverksamhet. Även Svenska kyrkans centralstyrelse ställer sig kritiska till ombudsförslaget även om de ser att det behövs full insyn i verksamheten. (Prop 1998/99:38 s. 125-128; Mot. 1998/99:K12)

De som menar att förslaget trots allt är givande är främst de som presenterat förslaget. Begravningsverksamhetskommittén trycker på att det är viktigt med ökad insyn för de som inte är medlemmar i Svenska kyrkan, och att förslaget med ombud väsentligt hade stärkt denna insyn. I propositionen jämför regeringen förslaget med barnombudsmannen och diskrimineringsombudsmannen. Trots att detta kapitel fick mest kritik av alla i avsnittet om begravningsverksamheten under remiss II så var remissinstanserna främst positiva till förslaget. (SOU, 1997:42, s. 112-113; Prop 1998/99:38 s. 125-128)

9.4 Den stora bilden

I direktivet görs det tydligt att förändringar i relationen mellan stat och kyrka i det stora hela ska leda till ett mer rättvist samhälle eftersom Svenska kyrkan och andra trossamfund ska bli mer jämställda än innan den förändrade relationen. Det beskrivs hur mångkulturen och mångreligiositeten ökat i samhället och att det principiella ställningstagandet har mognat fram genom en lång beslutsprocess. Det finns en tydlig vilja att förändra samhället och att göra det mer inkluderande. (Kommittédirektiv 1995:162)

Argumentationen för att Svenska kyrkan ska behålla ansvaret över begravningsverksamheten utgår främst utifrån ekonomiska och praktiska aspekter. När man beskriver hur verksamheten sköts idag, att de särskilda gravplatserna ligger på huvudmannens begravningsplatser och att kontakten i mångt och mycket sker direkt med huvudmannen ser man inte en framtid med en annan ordning. I SOUn beskriver man hur arbetet utgår från att det fortsatt ska vara Svenska kyrkans ansvar att hålla begravningsverksamheten, då det var det som var föreliggande i direktivet. Samtidigt väljer man att se förbi det som i kommittédirektivet följde med att Svenska kyrkan skulle vara huvudman, alltså att det inte längre skulle vara deras ansvar att förvalta de särskilda gravplatserna (Kommittédirektiv 1995:162). De som skriver SOUn väljer att inte följa kommittédirektivet till fullo. Begravningsverksamhetskommittén argumenterar *mot* att de särskilda gravplatserna ska flyttas från de religiösa organen trots att det var en del av kommittédirektivet, samtidigt som de argumenterar *för* att Svenska kyrkan

ska behålla begravningsverksamheten just eftersom det följer det förslag som presenterades i kommittédirektivet.

Det finns en central konflikt i dokumenten som grundar sig på förståelsen för begreppet religionsfrihet. Detta syns redan i SOUn och reflekteras vidare i flera remissyttranden. I SOUn beskrivs att regeringsformen skyddar förståelsen för begreppet att var och en har "rätt att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion, samt att ingen är tvungen att vara med i något trossamfund eller att ge till känna sin religiösa åskådning" (SOU 1997:42, s. 109). Detta sätt att beskriva religionsfrihet grundas delvis på tidigare SOUer, som ERK-utredningen som såg att ett bredare sätt att beskriva religionsfrihet skulle kunna skapa subjektiva värderingar som inte hörde utredningsarbetet till. I de remissyttranden som kritiserar delar av SOUn är det många som trots allt menar att religionsfriheten inte helt skyddas. Detta sätt att förstå religionsfrihet kan snarare ses ha rötter i SOUn *Samhälle och trossamfund* från år 1972 där man menade att 1951-års religionsfrihetslag inte innebar full religionsfrihet (SOU 1972:36 s. 47). Denna SOU presenterar en bredare syn på religionsfrihet, där det hade inneburit större jämställdhet trossamfunden emellan om Svenska kyrkan inte hade ansvarat för begravningsverksamheten. Detta synsätt verkar ligga till grund för många av de remissyttrande som är kritiska till Svenska kyrkans fortsatta ansvar för begravningsverksamheten.

I dokumenten som analyserats så delas invånarna upp i två grupper: kristna och icke-kristna. Denna gruppering i kristna och icke-kristna är svår att tolka och döljer en mängd mindre grupperingar. För det första så innebär användningen av begreppet *icke-kristna* en sammanslagning av två stora grupper, icke-religiösa och troende i andra trossamfund. Vidare är gruppen troende i andra trossamfund också möjlig att dela upp i en mängd andra grupper, i de olika trossamfunden. För det andra är även begreppet kristna är en förenkling då det inte är tydligt om begreppet, som det används i dokumenten, syftar på alla kristna eller endast medlemmar av Svenska kyrkan, och inte ortodoxa kristna, katolskt kristna eller medlemmar i protestantiska frikyrkor. Det som går att tyda, dock, är att *Svenska ortodoxa prosteriet* har ett antal åsikter som skiljer sig från de som presenteras i förslaget och de som kyrkomötet, som är Svenska kyrkans högsta beslutande organ, presenterar. De anser att en gravplats bör upplåtas för evigt, ett förslag som Svenska kyrkan inte står vid (Prop. 1998/99:38 s.112). Detta tyder på att den innebörd som dokumenten lägger vid begreppet kristen skulle kunna smaltas av till medlemmar av Svenska kyrkan. Att inga tydligare försök till identifiering av grupperna i dokumenten innebär att en tydligare kartläggning av ståndpunkter försvåras.

10. Analys

10.1 Politikens relation till beslutet

De politiker som trots principbeslutet påpekat i de studerade dokumenten att huvudmannskapet inte är lämpligt är från partierna Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Socialdemokraterna. Socialdemokraterna och Vänsterpartiet är grundade på socialistiska och

feministiska ideal och Miljöpartiet har under sent 90-tal, trots att de inte använder begreppet socialism, stått för solidaritet och jämlikhet och har idag en tydlig feministisk politik (Miljöpartiet de gröna, 1992; Miljöpartiet de gröna, u.å. a). Socialdemokraterna grundar sig i arbetarrörelsen med en historia om en politisk kamp för allmän rösträtt (Socialdemokraterna, u.å.). Att begravningsverksamheten skulle uppgå i det allmänna är därför en åsikt som kan relatera till partiernas politik i övrigt, då det hade inneburit att möjligheten att påverka hade sett likadan ut för alla. (Socialdemokraterna u.å.; Vänsterpartiet u.å.; Miljöpartiet de gröna u.å. b). Även kristdemokratiska politiker kritiserade att Svenska kyrkan skulle vara ansvarig för de särskilda gravplatserna. Politiker från kristdemokraterna skriver i en motion att de inte ser att det är lämpligt, ur ett religionsfrihetsperspektiv, att låta ansvaret för de särskilda gravplatserna vara Svenska kyrkans ansvar. Av de politiker som har kritiserat förslaget är det kristdemokraterna som har minst likheter med de andra partierna (Kristdemokraterna, 2017).

Socialdemokraterna är det största partiet både i valet -94 och -98. Trots detta har en grupp av partiets folkvalda skrivit ett särskilt yttrande under sin tid i kommittén som understryker deras missnöje med lösningen. Redan i kommittédirektivet (1995:162) beskrivs att lösningen bör vara statsfinansiellt neutral, alltså inte skapa ökade utgifter för staten. Detta styrker argumentet att den ekonomiska aspekten av att behålla begravningsverksamheten som helhet i Svenska kyrkans regi och därigenom inte bidra till ökade statliga utgifter är viktigt för regeringen. Detta pekar på en splittring mellan partiets representanter.

10.2 Begravningsplatsen

I dessa dokument görs en kritisk granskning av beslutet främst i relation till en argumentation om religionsfrihet. Det finns de som kritiserar att ett trossamfund har ett samhällsansvar som innebär att de som inte är medlemmar i trossamfundet utesluts ut bestämmandeprocesser. Det finns också de som kritiserar beslutet för att det är olämpligt att ett trossamfund ska behöva ansvara för andra än just medlemmar i det egna trossamfundet. Dessa argument bemöts med en tydlig argumentation från de som arbetar med dokumenten; definitionen av religionsfrihet som regeringsformen skyddar innebär inte att det skulle innebära ett hot mot denna att låta Svenska kyrkan fortsatt ansvara för även de särskilda gravplatserna. Detta perspektiv skiljer sig något från tidigare SOUer, specifikt SOUn *Samhälle och trossamfund*. I denna tar snarare författarna strid för att religionsfrihetslagen från år 1951 inte ger tillräcklig religionsfrihet. I den äldre SOUn menar författarna att jämställdhet mellan trossamfundet hade kunnat öka om Svenska kyrkan befriades från begravningsverksamheten, att begravningsverksamheten istället skulle bli ansvaret för de borgerliga kommunerna (SOU 1972:36 s. 47). Mellan detta äldre och yngre dokument syns en skillnad i hur författarna berör frågan om religionsfrihet. Det äldre dokumentet har en bredare definition av begreppet religionsfrihet, vilket inte reflekteras i det yngre. De instanser som kritiserar beslutet ur ett religionsfrihetsperspektiv allierar sig i mångt och mycket med definitionen av religionsfrihet som presenteras i den äldre SOUn.

Det finns egentligen inget tidigare underlag till att Svenska kyrkans organ fortsatt ska ansvara för de särskilda gravplatserna. Detta ligger till grunden för en stor del av de diskussioner som fördes och kritik som presenterades av remissinstanser. De tidigare utredningarna som presenterat att Svenska kyrkan fortsatt ska vara huvudman för begravningsverksamheten har utgått från att det trots allt inte ska vara Svenska kyrkan som ansvarar för de särskilda gravplatserna. Förslagets förlaga är att det är så det beskrivs gå tillväga redan när SOUn författas, att det är en bekräftelse av praxis. I SOUn beskrivs hur arbetet utgår från att det fortsatt ska vara Svenska kyrkans ansvar att hålla begravningsverksamheten, då det var det som var föreliggande i kommittédirektivet (1995:162). Samtidigt väljer man att se förbi det som följer med att Svenska kyrkan är huvudman; att det inte längre skulle är deras ansvar att förvalta de särskilda gravplatserna. Begravningsverksamhetskommittén följer direktiven endast i delar, och på ett motsägande sätt skyddar de att de följer direktivet i en fråga samtidigt som de bortser från direktivet i en annan. I SOUn beskrivs att det inte bryter mot religionsfrihetsprincipen att göra detta. Trots det är det tydligt att det uppfattas bryta mot en idé av vad religionsfrihet kan betyda av de som är kritiska till beslutet.

I SOUn påpekas att detta system gör det möjligt att enkelt kontrollera att ingen olikbehandling sker på begravningsplatsen. Detta argument kan liknas med ett universalistiskt sätt att reflektera över frågan. Uttalandet antar i sin kärna att begravningsverksamheten under Svenska kyrkan inte i grunden är en särbehandling av Svenska kyrkan och dess medlemmar. Det antar att det inte i sig skulle innebära en särbehandling att Svenska kyrkans församlingar får bedriva verksamheten som de önskar, så länge som det är accepterbart för alla invånare via begravningsombudet. Ombudets roll ökar insynen och påverkansmöjligheter för människor som inte är medlemmar av Svenska kyrkan, men det innebär inte i sig att det är lika för alla. Argumentet antar att Svenska kyrkan är en neutral aktör när de agerar som ansvariga över begravningsverksamheten. Den kritik som Brown (2012) presenterar mot universalismen, hur den ofta misslyckas med att vara neutral till fördel för kristendomen, återspeglas i detta perspektiv som presenteras i SOUn.

Rönblom och Edenheim frågar de sig: "Kan en vit man representera någon annan än vita män?" (Översatt av författaren; Edenheim och Rönblom, 2016, s. 65). Frågan, som ställs retoriskt, säger något om representation. Kärnan i Edenheim och Rönbloms fråga är inte att alla måste vara representerade överallt, utan att det blir problematiskt om endast en grupp representerar alla. Begravningsombudets roll är att skydda de religiösa och icke-religiösa intressena hos de grupper som de representerar. Systemet innebär en stor skillnad i hur medlemmar i Svenska kyrkan kan påverka begravningsverksamheten och hur icke-medlemmar kan påverka, vilket innebär en obalans i hur ett deltagande i styrningen av begravningsplatsen kan se ut. Detta riskerar att reproducera en hierarki där medlemmar i Svenska kyrkan har beslutsrätt i alla frågor och icke-medlemmar endast har beslutsrätt i frågor som berör deras religion eller icke-religion. Den centrala frågan är om styrningen av begravningsplatsen genom systemet med ombud lyckas representera en abstraktion av nationen och inte enbart är en abstraktion av trossamfundet och dess medlemmar. Många remissinstanser kritiserar ordningen med ombud med argumentsgrunden att det är

odemokratiskt vilket synes reflektera åsikten att abstraktionen inte är representativ för nationen.

I sin helhet innebär staten och kyrkans förändrade relation att samhället rörde sig mot det mer universella samhället som Hegel (2001) förespråkar. Man ser konflikter med att staten och religionen är en och samma. Precis som Marx (1975) argumenterar så ser staten att individen i den politiska sfären inte ska bero av sin religion. Men i begravningsväsendet har man en tydlig fördel av att vara medlem i Svenska kyrkan, man kan agera samhällets representant i alla de beslut som fattas i relation till begravningsplatserna eller rösta för den man önskar representeras av. Var idén om universalism inte rådande i denna fråga, eller är detta en konsekvens av universalismen? En partiskhet för den protestantiska, kristna religionen? Begravningsplatsen och de beslut som omgärdar den är en del av Svenska kyrkans egna politiska system, och en frigörelse från religionen i frågor som rör den är inte möjlig. Begravningsplatsen har en allmän funktion, finansieras av allmänna medel, men styrs inte av det allmänna. Istället för att skapa en tydlig skillnad mellan religionen och staten så innebär begravningsväsendet att gränsen mellan staten och det religiösa suddas ut.

10.3 Samhället

Idealet om universalism som föddes ur den franska revolutionen och som utvecklades ideologiskt tidigt av Hegel och Marx är ett ideal där staten och kyrkan inte ska vara samma. Det är en symbol av modernitet. Marx (1975) menar att människan i den politiska sfären är något ytterligare, något mer än individen. Individen kan vara religiös, men politiken ska vara fri. Idealet om att staten och kyrkan inte ska vara en och samma är vad som driver frågan med begravningsverksamheten framåt. Det är på grund av detta ideal som frågan med begravningsverksamheten lyfts gång på gång i över fyrtio år. Frågan är inbunden i en större fråga, frågan om en sekulär stat. Idén om en sekulär stat är också, på sitt eget sätt, idealet om rättvisa. För Marx innebär den uppdelade religionen och staten en ökad jämlikhet. Denna idé genomsyrar det studerade materialet, som är en del i en större process att göra staten och kyrkan mer självständiga från varann. Samtidigt är det viktigt för regeringen och riksdagen att Svenska kyrkan är nöjda med den uppdelning som genomfördes. Detta kan förstås i de dokument som talar om en "sambeförståelselösning" mellan staten och kyrkan. Att Svenska kyrkan vill behålla huvudmannskapet för begravningsverksamheten är inte heller någon hemlighet (Betänkande 1998/99:KU18 s. 14). Genom att se processen ur mer av ett helhetsperspektiv kan man förstå att begravningsverksamheten endast är en del av en större process av att skilja kyrkan och staten. Det finns stora värden i att skilja staten och kyrkan, inte minst för att skapa mer balans mellan trossamfundet. Den förändring som genomfördes år 2000 var ett försök att skapa ett samhälle med större rättvisa.

Samtidigt finns det kritik mot just universalismen. Scott och Brown kritiserade universalismen med grund i dess oförmåga att integrera religioner som inte är formade som västerländsk protestantism (Scott 2007, 2004; Brown, 2004). I detta måste vi fråga oss om den förändring som genomförs i Sverige år 2000 tänktes skapa ett mer sekulärt samhälle, och

vad ett sekulärt samhälle faktiskt innebär för begravningsplatserna. Om universalism eftersträvas, hur relaterar det till den kritik som Brown öppnar för, att sekularitet egentligen bara döljer ett system som bara tillåter religion som följer normen för hur en religion ser ut i västerländska ideal. Huvudmannaskapet över begravningsverksamheten sätter Svenska kyrkan i en position som inte är jämförbar med andra trossamfund. Med det perspektivet kan man fråga sig om den förändrade relationen faktiskt har skapat mer jämställdhet trossamfundet emellan eller snarare fastställt Svenska kyrkans särställning. När det bestäms att begravningsverksamheten fortsatt ska vara i Svenska kyrkans regi skapas ett välkomnande förhållningssätt till den kristna tron utan att nödvändigtvis vara lika välkomnande mot andra trosföreställningar. Ett system i vilket Svenska kyrkan har en odiskuterbar plats i samhället oberoende av samhällets utveckling skapas.

Genom detta kan vi förstå att den ändrade relationen mellan staten och kyrkan, vilket ytterst är ett försök att skapa ett mer universalistiskt samhälle, haltar på grund av att det fastnar i denna kritik av universalismen som Scott och Brown presenterar (Scott 2007, 2004; Brown, 2004). Genom att begravningsverksamheten styrs av ett trossamfund kan hela samhällssystemet kritiseras för att skapa fördelaktiga förutsättningar för ett trossamfund och inte för andra. Än viktigare innebär det att medlemmar av Svenska kyrkan har andra, tydligare, förutsättningar att påverka än vad alla andra invånare har.

11. Slutsats & diskussion

Tidigare studier har öppnat för att Sveriges förändrade demografi innebär att huvudmannaskapets över begravningsverksamheten kan innebära ett demokratiskt dilemma. Denna studie har undersökt vilka processer som innebär att Svenska kyrkans fortsatta huvudmannaskap över verksamheten och vilka effekter det något förändrade systemet innebär för frågor som relaterar till rättvisa. I framtiden kommer med största sannolikhet en procentuell minskning av Svenska kyrkans medlemsantal fortsätta och denna fråga kommer inte att bli mindre aktuell. Vidare studier på ämnet hade kunnat studera olika effekter av det rådande systemet. En nutida utvärdering av systemets hade varit relevant och kunnat exemplifieras med fallstudier. Att studera hur systemet fungerar på orter där Svenska kyrkan har ett mycket lågt medlemsantal hade varit relevant, som i Bergsjöns församling där det relativa medlemsantalet var 14,7% år 2016 (Aggedal & Silfverberg 2018, s. 46). En jämförande studie över skillnaden på kommunalt och kyrkligt huvudmannaskap hade kunnat belysa vilka effekter ett nationellt kommunalt huvudmannaskap skulle kunna ha, och vilken problematik det hade kunnat öppna för. Att undersöka hur det kyrkliga huvudmannaskapet kan ha påverkat landskapet hade också varit relevant. Även utvärderande studier över begravningsombudets roll och demokratisk påverkan hade fördjupat förståelsen över vilka effekter systemet har idag.

Den särbehandling som Svenska kyrkan innehar reflekteras oundvikligen i begravningsplatserna. Det skapar en konflikt eftersom rummets funktion är allmän och

universell. Denna konflikt ligger till grund för varför det uppkom kritik i relation till beslutet att fortsatt låta Svenska kyrkan ansvara för begravningsverksamheten. Mycket av kritiken relaterar till en tydlig dissonans mellan förståelsen för religionsfrihet mellan de som presenterar förslaget och är positivt inställda till det och de som är negativa till de delar av förslaget som rör begravningsverksamheten. En dissonans i religionsfrihetsbegreppet innebär att dessa sidor också har olika förståelse för hur begreppet relaterar till rättvisa. I synen på religionsfrihet som presenteras i SOU:n *Samhälle och trossamfund* som presenterades år 1972 menar författarna att större religionsfrihet innebär mer jämställdhet mellan trossamfundet. Vidare menar författarna att överföra huvudmannskapet över begravningsverksamheten till det allmänna hade ökat denna jämställdhet (SOU 1972:36, s. 47). Detta sätt att förstå religionsfrihet har likheter med det synsätt som de som är kritiska till att Svenska kyrkans fortsatt är huvudman har. I det arbete som lades fram mellan år 1995 och 2000 ser man religionsfrihet som varje individs rätt till religion och att avsäga sig religion. Man relaterar inte religionsfrihetsbegreppet till de olika trossamfundens möjlighet till jämställdhet mellan varann.

Kritikens grund är dock djupare än varje individs rätt att tillhöra eller avsäga sig religion. Att Svenska kyrkans församlingar är huvudmän över begravningsverksamheten innebär att individen inte kan vara en del av att styra platsen. Det saknas, som Marx (1975) beskrev det, en gemensam politisk varelse som varje person kan tillhöra utanför sin individuella civila identitet. Det finns inget politiskt varande (i styrningen av begravningsplatsen) för en person som inte är medlem i Svenska kyrkan. Det finns en möjlighet att påverka genom begravningsombudet, men då inte som individ utan som en reflektion av ens religiösa eller icke-religiösa varande. Detta skapar konsekvenser på platsen. Begravningsplatsen som rum påverkas av hur det styrs, precis som det franska samhället enligt Edenheim och Rönnblom (2016) påverkades av att det endast styrdes av män. Vi ser effekterna av detta i konflikter som den i Hyby där medlemmar i Svenska kyrkan utnyttjar att just deras trossamfund är ansvariga för begravningsverksamheten för att kritisera att människor som inte tillhör deras trossamfund ska begravas på platsen (Ärlemyr, 2023).

En specifik konsekvens av systemet innebär att medlemmar i Svenska kyrkan kan påverka vem som ska representera dem, medan människor som inte tillhör trossamfundet inte har den möjligheten. Begravningsombudets roll tillsätts inte demokratiskt och det finns inte tydliga riktlinjer för vem som kan vara begravningsombud. Personen ska ha god kunskap om olika religioner, livsåskådningar, begravnings seder och ekonomi (Länsstyrelsen Skåne u.å.). Det innebär i praktiken att de kan representeras av en person som inte delar deras livsåskådning, värderingar eller ideal. Istället för att kommunicera med människor som inte är medlemmar i Svenska kyrkan direkt så lyssnar de som styr begravningsplatserna på ett ombud. Det innebär i längden att alla åsikter filtreras genom den personens individuella åsikter och värderingar.

Vidare riskerar systemet att reproducera en hierarki i vilken medlemmar av trossamfundet bjuds in att påverka i det generella och icke-medlemmar bjuds in att påverka i det partikulära. Det är ett ämne som är värt att återkomma till i en nutida kontext eftersom mängden människor som är medlemmar i Svenska kyrkan minskat mycket de senaste åren. Det är

troligt att det inom de närmsta åren kommer att vara en minoritet av Sveriges befolkning som är medlemmar i Svenska kyrkan. Detta skiljer begravningsverksamheten från andra samhällsbärande verksamheter som alla kan påverka. Att engagera sig politiskt innebär att en person kan ha reell påverkan på sin omgivning, men för att kunna påverka begravningsplatsen i alla de frågor som rör platsen finns det fördelar med att vara medlem av trossamfundet vilket skapar en sned maktfördelning. Begravningsplatsen betalas med allmänna medel och bör vara lika allmän som våra parker, som biblioteken. Begravningsplatsen kommer till slut angå oss alla, om det inte är vid våra nära och käras bortgångar så vid vår egen oundvikliga bortgång.

I denna studies inledning presenterade jag ett exempel från en skånsk by, inte för att analysera just det exemplet men för att belysa hur detta system kan skapa problematik. I Hyby är invånare kritiska till att just deras begravningsplats ska hålla muslimska gravplatser (Ärlemyr 2023). Detta trots att Svenska kyrkans församlingar ansvarar för ett samhällsansvar som huvudman för begravningsverksamheten. Denna typ av kritik belyser hur Svenska kyrkan trots dess roll som begravningshuvudman kan ses som ett trossamfund som behöver skydda sina medlemmars intressen. Svenska kyrkan sitter på dubbla stolar, delvis som trossamfund och delvis som huvudman för begravningsverksamheten. Denna typ av dubbelhet hade inte existerat om huvudmannen för begravningsverksamheten hade varit offentlig.

Att studera dokumenten får oss att förstå att den relation som kvarstår mellan staten och Svenska kyrkan efter den förändrade relationen skiljer sig från den relation som finns mellan staten och andra trossamfund. Att analysera detta med hjälp av teorier som ställer sig kritiska till universalism och sekularitet hjälper oss förstå att det tidigare väckts kritik för dessa ideal eftersom de ställer krav på religion att passa in i ett västerländskt och protestantiskt ideal för hur religion ska se ut. Detta hjälper oss att förstå att den relationsändring som skedde år 2000 inte ledde till mer jämställdhet trossamfunden emellan, utan innebär att Svenska kyrkan har fått en odiskuterbar plats i samhället oberoende av samhällets utveckling.

Vi kommer med största sannolikhet att studera hur medlemsantalet i Svenska kyrkan sjunker till under hälften av Sveriges befolkning inom kort (Aggedal & Silfverberg 2018). När beslutet studeras i dagens kontext, med en medvetenhet om den minskning av medlemmar som Svenska kyrkan haft, kan beslutets demokratiska aspekter ifrågasättas. Egentligen påverkar inte Svenska kyrkans medlemsantal beslutets demokratiska effekter, det innebär olikheter i hur människor kan påverka oavsett hur stora grupperna är. När medlemsantalet minskar innebär det att systemets brister blir tydligare. Samtidigt måste beslutet förstås i dess kontext, ett Sverige där kyrkans och statens system länge varit enade, där en förflyttning av huvudmannskapet inte bara hade kostat utan krävt en enorm kraftanstängning och omorganisering. En tid då bara det faktum att man ändrade kyrkan och statens relation var en stor förändring. Att återvända till en diskussion om beslutets lämplighet i dagens kontext, med nutidens förutsättningar och Sveriges förändrade demografi, hade kunnat öppna för diskussioner om alternativa sätt att styra begravningsverksamheten. Det hade kunnat bryta de konflikter som reflekteras på begravningsplatserna, och öka förståelsen för skilda

livsåskådningars traditioner runt begravningsriter. Det hade kunnat innebära ett system där människor hade kunnat höras på mer rättvisa termer.

Referenslista

a. Litteratur

Brown, W. (2004). Tolerance and/or Equality? The “Jewish Question” and the “Woman Question”. *differences* 15(2): ss. 1–31. doi:10.1215/10407391-15-2-1

Brown, W. (2012) Civilizational Delusions: Secularism, Tolerance, Equality. *Theory & Event*. Volume 15(2). <https://muse.jhu.edu/article/478356>. (Hämtad 2023-11-14).

Edenheim, S. (2005). *Begärets lagar: moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*. Stockholm Stehag: Brutus Östlings Bokförl. Symposion.

Edenheim, S. & Rönnblom, M (2016) Representations of Equality: Processes of Depoliticization of the Citizen-Subject. I Danielsen, H., Jegerstedt, K., Muurias, R. L., Ytre-Arne, B. (red.). *Gendered Citizenship and the Politics of Representation*.

Grabalov, P. & Nordh, H. (2020). “Philosophical Park”: Cemeteries in the Scandinavian Urban Context. *Sociální studia / Social Studies*, 17(1), ss. 33–54, doi:10.5817/SOC2020-1-33

Grabalov, P. & Nordh, H. (2022). The Future of Urban Cemeteries as Public Spaces: Insights from Oslo and Copenhagen. *Planning Theory & Practice*, 23(1), ss. 81–98, doi:10.1080/14649357.2021.1993973

Gustafsson, G. (2003), ‘Church–State Separation Swedish-Style’, i: *West European Politics*. Vol 26(1). s. 51-72. doi.org/10.1080/01402380412331300197

Harding, T. (2016). From State Church to Third Sector Organization? The Separation of Church and State in Sweden. *International Society for Third-Sector Research Working Paper Series X*.
https://www.researchgate.net/publication/337245327_From_State_Church_to_Third_Sector_Organization_The_Separation_of_Church_and_State_in_Sweden (Hämtad 2023-12-30).

Hegel, G. W. F. (2001). *Philosophy of right [Elektronisk resurs]*. Övers. Dyde, S. W. (Originalutgåva 1820). Kitchener, Ont.: Batoche.

Hultman, J (red.). (1994). *Religionsfrihet - om jämlikheten i ett mångkulturellt samhälle*. Stockholm: Proprius förlag.

Ihrfors, R. (2007). Spelfrossa - Spelets makt och maktens spel. *Företagsekonomiska institutionen, Stockolms universitet*. Stockholm: Elanders
<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:197708/FULLTEXT01.pdf> (Hämtad 2023-12-02).

Lindahl, G. (1969). *Grav och rum: svenskt gravskick från medeltiden till 1800-talets slut*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Maddrell, A., Beebeejaun, Y., Kmec, S. & Wingren, C. (2022). Cemeteries and crematoria, forgotten public space in multicultural Europe. An agenda for inclusion and citizenship. *Area*, 55(1), ss. 125–133, doi:10.1111/area.12824

Maddrell, A., Kmec, S., Priya Uteng, T. & Westendorp, M. (red.) (2023b). *Mobilities in Life and Death: Negotiating Room for Migrants and Minorities in European Cemeteries*. Cham: Springer International Publishing. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-28284-3> (Hämtad 2024-03-03).

Martino, M. G. (2016) “We Need to Promote the Dialogue between Christians and Protestants”: State, Church, and Religious Minorities in Greece, Italy, and Sweden. *Journal of Church and State* 54(4), pages 526–550; doi:10.1093/jcs/csr119

Marx, K. (1975). On the Jewish Question. I *Collected works Volume 3 Marx and Engels: 1843-44* (Originalutgåva 1844). Moscow: Progress publishers, 146-174.

Nordh, H. & Evensen, K. H. (2018). Qualities and functions ascribed to urban cemeteries across the capital cities of Scandinavia. *Urban Forestry & Urban Greening*, 33, s. 80–91, doi:10.1016/j.ufug.2018.01.026

Nordh, H., House, D., Westendorp, M., Maddrell, A., Wingren, C., Kmec, S., McClymont, K., Jedan, C., Priya Uteng, T., Beebeejaun, Y. & Venbrux, E. (2023). Rules, Norms and Practices – A Comparative Study Exploring Disposal Practices and Facilities in Northern Europe. *OMEGA Journal of Death and Dying*, 88(1), ss. 171–199, doi:10.1177/00302228211042138

Nordh, H., Knapskog, M., Uteng, T. P. & Wingren, C. (2023). Co-creating and Co-producing Multicultural Cemeteries in Norway and Sweden: A Comparative Study with Insights from Drammen, Eskilstuna and Umeå. I: Maddrell, A., Kmec, S., Priya Uteng, T., & Westendorp, M. (red.) *Mobilities in Life and Death: Negotiating Room for Migrants and Minorities in European Cemeteries*. Springer International Publishing, ss. 169–190.

Nordh, H., Stahl Olafsson, A., Kajosaari, A., Præstholm, S., Liu, Y., Rossi, S. & Gentin, S. (2022). Similar spaces, different usage : A comparative study on how residents in the capitals of Finland and Denmark use cemeteries as recreational landscapes. *Urban Forestry & Urban Greening*, 73, s. 127598, doi:10.1016/j.ufug.2022.127598

- Nordh, H., Wingren, C., Uteng, T. P. & Knapskog, M. (2023). Disrespectful or socially acceptable? – A nordic case study of cemeteries as recreational landscapes. *Landscape and Urban Planning*, 231, s. 104645, doi:10.1016/j.landurbplan.2022.104645
- Rugg, J. (2000) Defining the place of burial: What makes a cemetery a cemetery?, *Mortality*, 5(3), s. 259-275, DOI: 10.1080/713686011
- Schönbäck, H. (2008). *De svenska städernas begravningsplatser 1770-1830: arkitektur, sanitet och det sociala rummet*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Scott, J. W. (2004). French universalism in the nineties. *Differences*, 15(2), ss. 32–53, doi:10.1215/10407391-15-2-32.
- Scott, J. W. (2007). *The politics of the veil*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Skår, M., Nordh, H. & Swensen, G. (2018). Green urban cemeteries: more than just parks. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 11(3), ss. 362–382, doi:10.1080/17549175.2018.1470104
- Thurfjell, D. & Willander, E. (2023). Ärvd eller erövrad sekularitet? Sekulär identitet bland postmuslimer och postkristna i Sverige. *Sociologisk forskning*, 59(4), ss. 417–446, doi:10.37062/sf.59.23768
- Willander, E. (2013). ”Jag tror på något”: Konstruktioner av tro och tilltro. *Sociologisk Forskning*, 50(2), ss. 117–138, doi:10.37062/sf.50.18374
- Willander, E. (2018). Mellan sekulära och religiösa förväntningar: Civilreligion på individnivå i Sverige. *Sociologisk Forskning*, 55(1), ss. 53–74, doi:10.37062/sf.55.18179
- Willander, E. (2019). *Sveriges religiösa landskap : samhörighet, tillhörighet och mångfald under 2000-talet*. Myndigheten för stöd till trossamfund.
- Willander, E. & Stockman, M. (2020). *Ett mångreligiöst Sverige i förändring*. Myndigheten för stöd till trossamfund.
- Wingren, C. (2013). Place-making strategies in multicultural Swedish cemeteries: the cases of ‘Östra kyrkogården’ in Malmö and Järva common. *Mortality*, 18(2), ss. 151–172, doi:10.1080/13576275.2013.791265
- Woodthorpe, K. (2010) Private Grief in Public Spaces: Interpreting Memorialisation in the Contemporary Cemetery. I Hockey, J. L., Komaromy, C. & Woodthorpe, K. (red) *The Matter of Death - Space, Place and Materiality*. Palgrave Macmillan, ss. 117–132.

Össbo, Å. (2018). Recurring Colonial Ignorance: A Genealogy of the Swedish Energy System. *Journal of Northern Studies*, 12(2), ss. 63–80.
<https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1344078/FULLTEXT01.pdf> (Hämtad 2023-11-29).

b. Offentligt tryck

Betänkande 1998/99:KU18. Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.

Kommittédirektiv 1995:162. Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan.

Motion 1998/99:K10. Ingvar Svensson (kd) m.fl.. Med anledning av prop. 1998/99:38 Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.

Motion 1998/99:K11. Mats Einarsson (v) m.fl.. Med anledning av prop. 1998/99:38 Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.

Motion 1998/99:K12. Per Unckel (m) m.fl.. Med anledning av prop. 1998/99:38 Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.

Motion 1998/99:K14. Per Lager (mp) m.fl.. Med anledning av prop. 1998/99:38 Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.

Motion 1998/99:K18. Helena Bargholtz (fp) och Barbro Westerholm (fp). Med anledning av prop. 1998/99:38 Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.

Regeringens proposition 1998/99:38. Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.

SFS 1990:1144. Begravningslag.

SFS 1992:300. Kyrkolag.

SOU 1968:11 Svenska kyrkan och staten: Slutbetänkande. Stockholm: Esselte.

SOU 1972:36 Samhälle och trossamfund: Slutbetänkande avgivet av 1968 års beredning om stat och kyrka. Stockholm: Beckman.

SOU 1978:1. Stat-kyrka: Ändrade relationer mellan staten och svenska kyrkan. Betänkande av deltagarna i stat-kyrka överläggningarna. Stockholm: Liber Förlag/Allmänna förl.

SOU 1981:36. Begravningsverksamheten: Betänkande av utredningen om begravningsverksamheten. Stockholm: Liber Förlag/Allmänna förl.

SOU 1992:9 Ekonomi och rätt i kyrkan: Slutbetänkande av ERK-utredningen. Stockholm: Allmänna förl.

SOU 1994:42. Staten och trossamfunden: Betänkande av Kyrkoberedningen. Stockholm: Fritze.

SOU 1997:42. Staten och trossamfunden - Begravningsverksamheten: betänkande. Stockholm: Fritze.

c. Övrigt

Kristdemokraterna (2017) *Principprogram - antaget vid Kristdemokraternas riksting 2015* [Elektronisk resurs]. <https://www.kd.nu/principprogram.pdf> (Hämtad 2023-12-15).

Länsstyrelsen Skåne. (u.å.) *Begravningsombud*. <https://www.lansstyrelsen.se/skane/bo-och-leva/livshandelser/begravningar/begravningsombud.html> (Hämtad 2023-11-13).

Miljöpartiet de gröna (u.å. a). *Feminismen måste gå längre*. <https://www.mp.se/politik/jamstalldhet/> (Hämtad 2023-12-15).

Miljöpartiet de gröna (u.å. b). *Välfärden*. <https://www.mp.se/om/partiprogram/valfarden/> (Hämtad 2023-12-15).

Miljöpartiet de gröna (1992). *STADGAR ANTAGNA VID MILJÖPARTIETS KONGRESS APRIL 1992 - och reviderade vid kongresserna 1993, 1994, 1995, 1996 och 1999*. (Hämtad 2023-12-15).

Nationalencyklopedin (u.å.). *Marita Ulvskog*. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/marita-ulvskog> (hämtad 2024-03-11).

Socialdemokraterna (u.å.) *Vår historia*. <https://www.socialdemokraterna.se/vart-parti/om-partiet/var-historia> (Hämtad 2023-12-15).

Svenska kyrkan. (2021) *Ändrade relationer mellan Svenska kyrkan och staten*.

Svenska kyrkan. (2023). *Så styrs Svenska kyrkan*. <https://www.svenskakyrka.se/organisation> (Hämtad 2024-03-05).

Svenska kyrkan (2024) *Kyrkoordning för Svenska kyrkan: Kyrkomötets beslut (SvKB 1999:1) om Kyrkoordning för Svenska kyrkan*.

Svenska kyrkan (u.å.) *Svenska kyrkans medlemsutveckling år 1972-2022**.

Vänsterpartiet (u.å.) *Vårt partiprogram*.

<https://www.vansterpartiet.se/resursbank/partiprogram/> (Hämtad 2023-12-15).

Ärlemyr, H (2023-03-05). Striden om de muslimska gravplatserna. *Dagens nyheter*. 5 mars.

<https://www.dn.se/sverige/striden-om-de-muslimska-gravplatserna/> (Hämtad 2024-02-09).